

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

**ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ
ПОЛІГРАФОЛОГА**

КИЇВ-2023

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПОЛІГРАФОЛОГА

Методичний посібник

КИЇВ-2023

УДК 159.9

Професійна компетентність поліграфолога [Текст] : метод. посіб. / Мотлях О.І., Куценко Д.В. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2023. – 71 с.

Рецензенти:

Кудерміна О.І. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ.

Усіков І.П. – експерт-поліграфолог, юрист-правознавець, генеральний директор ТОВ “Східноєвропейський центр кадрової безпеки”.

Схвалено та рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 7 від 22 березня 2023 р.)

Авторський колектив:

Мотлях О.І., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ

Куценко Д.В., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ

У цьому методичному посібнику сконцентровано і відображено важливі складові професійної компетентності поліграфолога, які визначають і характеризують його як професіонала своєї справи. Це видання має науково-теоретичне та прикладне спрямування і розраховане як на практикуючих поліграфологів, науковців і викладачів, так і на інших осіб, які цікавляться проблематикою розвитку поліграфологічної діяльності в Україні.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ	
ПОЛІГРАФОЛОГА.....	7
1.1.Поняття ті зміст професійної компетентності.....	7
1.2. Професійна компетентність у діяльності поліграфолога.....	10
РОЗДІЛ 2. ОСВІТА ПОЛІГРАФОЛОГА ТА НАВАНТАЖЕННЯ	
ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	27
2.1. Освіта і кваліфікація поліграфолога.....	27
2.2. Практичний досвід і навантаження поліграфолога.....	36
2.3. Класифікатор професії і кваліфікаційні вимоги до посади поліграфолога	41
РОЗДІЛ 3. МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ	
КОМПЕТЕНТНОСТІ ПОЛІГРАФОЛОГА.....	45
3.1. Теоретичні основи моралі та етики.....	45
3.2. Морально-етичні засади діяльності поліграфолога.....	50
3.3. Конфіденційність, захист і гарантованість поліграфологічної діяльності.....	56
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67

ВСТУП

Основою для будь-якої сфери діяльності є професійна компетентність найманих роботодавцем працівників, які у межах своїх функціональних обов'язків, фахово виконують конкретні виробничі завдання, застосовуючи набуті ними раніше достатні знання, уміння і навички для певного виду виокремленої професії. Назagal, професійна компетентність об'єднує в собі дві складові, а саме: інтегровані характеристики професіонала у конкретній сфері діяльності у поєднанні з його морально-етичною системою поглядів, яка визначає і регулює поведінку індивіда у трудовому колективі й суспільстві в цілому. У сукупності вони формують загальне уявлення про людину, її професійні та індивідуальні якості, співіснування у розвинутому соціумі.

Професіоналізм людини виробляється її наполегливою працею, часом і бажанням стати високо професійним майстром у своїй справі.

Шлях до формування професіоналізму індивіда визначається через висування до нього відповідних вимог та критеріїв. Робота поліграфолога не є виключенням, тим більше, що від якості проведеного ним психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа часто залежать прийняття певною категорією посадових осіб важливих рішень, які стосуються кадрової політики, розслідування вчинених кримінальних та інших правопорушень, вирішенні особистих, сімейних чи побутових питань. Специфіка поліграфологічного процесу вимагає особливої професійної компетентності від спеціаліста, який проводить таку процедуру. Правильність її виконання відбивається на якості та ефективності цієї діяльності, а це можливо тільки за рахунок професіоналізму поліграфолога. Допущення помилок в роботі поліграфолога негативно позначається на результатах дослідження, в тому числі на його репутаційній характеристиці як професіонала. Більше того, враховуючи законодавчу невпорядкованість поліграфологічного процесу в Україні, а також наявне в нашому суспільстві неординарне ставлення до поліграфа та отриманих за його допомоги результатів, до професії поліграфолога висувається значно більше вимог у порівнянні з усталеними професіями. І така позиція наших співвітчизників є цілком виправданою, адже до поліграфолога звертаються не із-за банальної цікавості пройти цю специфічну процедуру, а з нагальної потреби, викликані конкретною життєвою ситуацією у яку потрапляє людина. Як результат поліграфологічне дослідження може як допомогти індивідові у вирішенні важливого для нього питання, так і зашкодити, і винуватим у цьому буде не науково-технічний прилад, а спеціаліст, який його використовує.

На основі вище викладеного авторами даного методичного посібника вбачається за необхідне висвітлення питання професійної компетентності поліграфологів задля врахування основоположних засад спеціалістами цього профілю у своїй професійній діяльності.

Метою методичного посібника є комплексний аналіз питання, пов'язаного з професійною компетенцією поліграфолога, як однієї із важливих складових поліграфологічного процесу.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- розкрити основи понятійного апарату професійної компетенції;
- охарактеризувати питання професійної компетентності у діяльності поліграфолога;
- провести детальний аналіз питання, пов'язаного із освітою майбутнього поліграфолога та кваліфікаційних вимог, які висувають до цієї професії;
- зробити викладку неординарних питань, які стосуються практичного досвіду і професійного навантаження поліграфолога;
- акцентувати увагу на Національному класифікаторі професій, у якому в оновленому вигляді визначена професія поліграфолога з відображенням її особливостей;
- викласти загальні теоретичні підходи вчених щодо розуміння основ моралі та етики;
- відобразити сутність морально-етичних засад у діяльності поліграфолога;
- охарактеризувати питання, яке стосується конфіденційності, захисту та гарантованості поліграфологічної діяльності.

РОЗДІЛ 1. ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПОЛІГРАФОЛОГА

1.1. Поняття та зміст професійної компетентності

Для розуміння суті професійної компетентності поліграфолога необхідно звернутись до етимологічної складової основного терміну "компетентність". У академічному тлумачному словнику з української мови (1970 –1980) цей термін трактується у двох значеннях:

1. Добра обізнаність із чим-небудь.
2. Коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи.

У першому випадку мова йде про наявність у людини певних індивідуальних якостей, у другому – говориться про юридичні можливості певних осіб, які закріплені нормативно.

Аналогічні тлумачення надані й термінам "компетентність" та "компетентний".

У науковій літературі професіоналізм спеціаліста, або фахівця характеризується як – сукупність психофізіологічних, психічних та особистісних змін, які відбуваються у людині в процесі опанування нею знаннями під час довготривалої діяльності, і, як результат забезпечують якісно новий, вищий рівень вирішення складних професійних завдань.

Професійна компетентність – це базова характеристика діяльності спеціаліста. Вона об'єднує в собі змістовий (знання) та процесуальний (уміння) компоненти і має головні суттєві ознаки, а саме: мобільність знань, гнучкість методів професійної діяльності й критичність мислення.

Як поняття професійна компетентність, вона являє собою інтегративну характеристику ділових і особистісних якостей фахівця, що відображає рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для досягнення мети з певного виду професійної діяльності, а також його моральну позицію.

Спираючись на вище наведене поняття доречно виокремити складові професійної компетентності, до основних з яких належать: особистісні якості, ділові якості, моральна позиція.

Особистісні якості. Іноді їх ще називають соціально-комунікативними навичками, а у сучасній HR діяльності – "*soft skills*". Вікіпедія визначає "*soft skills*" як комплекс неспеціалізованих, надпрофесійних навичок, які відповідають за успішну участь у робочому процесі, високу продуктивність і, на відміну від спеціалізованих навичок вони не пов'язані з конкретною сферою. Також, відміною від функціонально-технічних навичок (*hard skills*), є те, що соціально-комунікативні навички (*soft skills*) не мають прямого зв'язку з професійними здібностями людини – вмінням працювати з тими чи іншими програмами, знанням механізмів, досвідом роботи, адже вони є певним набором особистісних якостей людини. Наприклад, комунікабельність, креативне мислення, гнучкість розуму та стресостійкість. Зараз подібні навички

набувають особливого значення, оскільки сприяють успішній роботі та кар'єрному зростанню індивіда.

Під особистісними якостями прийнято вважати властивості людської натури. Найчастіше ступінь їх прояву залежить від типу особистості, особливостей характеру та темпераменту. Вони формуються протягом життя людини, під впливом виховання і життєвого досвіду і на їх розвиток впливає, в першу чергу, емпатійність.

Професійні якості (функціонально-технічні або ділові або *"hard skills"*) – це вміння та знання, необхідні для певної посади та конкретної роботи. Цим якостям можна навчити індивіда і їх можна піддати оцінюванню та вимірюванню через певні тестування або випробувальні завдання. Отриманим різного роду дипломи і сертифікати слугують письмовими документами, підтверджуючими його рівень знань або умінь.

Професійним якостям притаманне виокремлення певних рівнів складності, за якими можна поступово підніматися, розвиваючись як відповідний фахівець.

Професійні якості (*"hard skills"*) спеціаліста об'єднують у собі декілька складових частин, а саме:

Професійні знання. Назагал під ними, в цілому розуміють теоретично узагальнений суспільно-історичний досвід, результат оволодіння людиною дійсності, її пізнання. Знання підіймають діяльність на вищий рівень усвідомленості, підвищують впевненість людини в правильності її виконання (реалізації). Виконання жодної професійної діяльності неможливе без відповідних професійних знань. Під професійними знаннями сприймають сукупність наукових та інших відомостей, засвоєних людиною у певній сфері діяльності, необхідних для якісного здійснення власних професійних обов'язків. Професійними знаннями можна оволодіти у різних навчальних закладах (школах, коледжах, інститутах, університетах тощо).

Уміння. Уміннями визначають здатність належно виконувати необхідні дії, засновані на доцільному використанні людиною набутих знань. Вони передбачають використання раніше набутого досвіду людини, певних знань. Без них немає умінь. Утворення умінь є складним процесом аналітико-синтетичної діяльності кори великих півкуль головного мозку, під час якого формуються й закріплюються асоціації між завданнями, необхідними для його виконання знаннями та застосуванням знань на практиці.

Формування умінь проходить кілька стадій. Спочатку відбувається процес ознайомлення з умінням, усвідомлення його змісту. Потім початкове оволодіння ним, далі – самостійне й дедалі точніше виконання практичних завдань. Будь-яке уміння інтегрує собою уявлення, поняття, знання, навички концентрації, розподіл і переключення уваги, навички сприйняття, мислення, самоконтролю і регулювання процесу діяльності.

Уміння найбільш успішно формується при наступних основних умовах:

- чітко визначених цілях навчальної діяльності, в сенсі результату дій і досягнення мети через виконання вправ (тобто яких показників дій треба досягти у процесі вправ);
- розумінні правил і послідовності виконання дій, спрямованих на досягнення поставленої мети;
- ясному представленні техніки виконання дій та їх кінцевого результату, тобто наявності образу, якого слід досягти;
- постійному самоконтролі якості дій шляхом порівняння їх результатів із необхідними даними;
- своєчасному виявленні відхилень, помилок і браку в навчальній роботі та внесення поправок в свої дії при наступних повтореннях цих дій;
- правильної самооцінки успіхів у досягненні конкретної мети навчальної діяльності через виконання вправ та наявності чітко усвідомленого прагнення до вдосконалення освоюваних дій.

На відміну від навичок, уміння являє собою усвідомлений процес, що вимагає постійної і сконцентрованої уваги.

Навички. Навички не є тотожним до поняття досвід, на кшталт спробувати можна щось лише раз і отримати відповідний досвід. Якщо мова йде про навички, – то потрібно розуміти, що під цим сприймаємо фактичні знання вміння і компетенції, які спеціаліст не просто застосував один раз, а вивчив, закріпив та може ефективно їх застосовувати у будь який момент часу. Якісні професійні навички можна отримати тільки з набутим досвідом. Успішно виконуючи певні завдання або операції спеціаліст отримує практичний та теоретичний досвід, а отже, і конкретні навички.

На відміну від *hard skills*, для засвоєння *soft skills* не існує чітких покрокових інструкцій: людина або має будь-яку якість від народження (наприклад, доброзичливість), або набуває її із досвідом, шляхом спроб і помилок (наприклад, вміння працювати в команді). Зазвичай *soft skills* формуються повільніше, ніж *hard skills*. Для формування *hard skills* необхідний інтелект (IQ (англ. *intelligence quotient* – коефіцієнт інтелекту) та логіка. За розвиток *soft skills* відповідає ліва півкуля головного мозку людини, і для неї важлива емоційність (EQ (англ. *emotional intelligence* – емоційний інтелект), емпатія, за яку відповідає права півкуля її головного мозку.

Певні професії вимагають балансу *hard i soft skills*. До таких професій належать професії юристів, економістів, вчителів, лікарів тощо. Те, як вони взаємодіють з оточуючими важливо не менше за їх професійні компетенції.

Професії, в яких провідну позицію займають *soft skills*, здебільшого пов'язані з продажами, маркетингом, творчістю і т.п. Від вміння спілкуватися та вибудовувати стосунки в цих напрямках діяльності залежить загальний успіх командної роботи. Тобто, вміння слухати, говорити, привертати увагу до себе гарантують 90% прогнозованого успіху.

Моральна позиція. Вікіпедія визначає “мораль” (лат. *moralitas*) як систему неофіційних уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві, практична реалізація положень якої забезпечується громадським схваленням чи осудом. Мораль нав’язується особистості ззовні у формі певних норм і правил. Оцінка моральної поведінки виходить із соціального оточення. Ступінь морального розвитку, що проявляється у культурі моральної свідомості, культурі моральних почуттів та моральної поведінки, характеризує рівень моральної культури спеціаліста: його світоглядні позиції, етичні знання і переконання; спроможність довіряти, поважати, співпереживати людям. Моральні якості можна характеризувати як вираз зрілості й розвиненості всієї системи соціально значущих особистісних якостей, продуктивно реалізований в професійній діяльності. На формування моральних якостей людини суттєво впливають: сімейні цінності; вчителі та педагоги; індивідуальний досвід; найближче оточення та соціум в цілому.

1.2. Професійна компетентність у діяльності поліграфолога

Особистісні якості

Існують різні класифікації особистісних якостей спеціалістів і, звісно, всі вони являють собою індивідуальний характер. Для професії поліграфолога доречним буде розглядати саме ті якості, які позитивно впливають на ефективність його роботи і забезпечують дотримання законних прав, гарантій та інтересів осіб, що потрапляють у коло відносин, пов’язаних із поліграфологічною діяльністю.

До позитивних особистісних якостей поліграфолога належать:

Комунікабельність. Ефективність міжособистісної взаємодії вчені пов’язують із таким поняттям як комунікативна компетентність. Як стверджує науковець Л.С. Гавриляк комунікативна компетентність – це не тільки наявність знань, умінь та навичок, а й готовність їх адекватного і ефективного використання у безпосередній професійній діяльності. Комунікабельність – у першу чергу являє собою обмін інформацією. Тобто це не просто вміння багато говорити, а здатність легко вступати в комунікацію та відчувати аудиторію, втримувати її увагу і зберігати зацікавленість до себе. Ефективній комунікації сприяє активне слухання, постановка уточнюючих запитань та проявлення відкритого і зацікавленого інтересу до співрозмовника.

Комунікація передбачає також психологічний вплив одного партнера на поведінку іншого з метою її зміни. Це можливо тільки тоді, коли партнери користуються однією або близькими системами кодифікації й декодифікації, тобто спілкуються однією мовою або ж добре розуміють одне одного комунікуючи спорідненими мовами. Ефективність комунікації найчастіше визначається тим, чи вдалося вплинути суб’єктам спілкування один на одного та досягти поставленої мети; чи уточнювалась, змінювалась, розвивалась

інформація, думка співрозмовників. Вважається, що на першому рівні обміну вирівнюються відмінності у вихідній інформації, яка є в індивідів, що вступили в комунікативний контакт. На другому рівні передаються та приймаються найважливіші значення (інформування, навчання, інструктаж тощо). На третьому рівні індивіди прагнуть зрозуміти погляди та установки один одного (згода, незгода, зіставлення поглядів).

У соціальній психології виокремлюють комунікацію вербальну (словесну) та невербальну (нонвербальну). Засобом першої є мова, другої – оптико-кінетичні системи знаків (жести, міміка, пантоміміка), пара- та екстралінгвістична система (інтонація, паузи тощо), система організації простору та часу комунікації, а також система “контакту очима”.

До ознак ефективної комунікабельності належать:

- наявність у спеціаліста декількох варіантів поведінки в однотипній ситуації і вміння оперативно ними скористатись;
- недопущення конфронтації чи конфліктів із співрозмовником;
- вміле використання механізмів людської взаємодії (прихильності, симпатії, антипатії, довіри, поваги і т.п.);
- уважне ставлення до нових, хоч і незвичних на перший погляд ідей, думок;
- освоєння тих моделей поведінки, які забезпечують успіх у професійних стосунках;
- вміння презентувати себе, правильно оцінювати реакцію партнерів, вловлювати найменші зміни в ситуації.

Заважати розвитку комунікабельності можуть: невпевненість у собі; зайва емоційність; обмежений кругозір; порушення концентрації уваги; негативна мова жестів, тобто невербальні сигнали протирічать вербальній інформації.

Спроможність налагоджувати комунікацію із будь-якою людиною та здатність до спілкування і спільної роботи з різними категоріями осіб незалежно від їх рівня інтелекту, соціального статусу, вихованості або інших індивідуальних особливостей. Для спеціалістів у галузі поліграфології такі вміння для розвитку *soft skills* є просто необхідністю.

Емпатійність. Згідно психологічного словника В. В. Сіявського та О. П. Сергєєнкова вона визначається як характеристика (якості) особистості, її здатність відкликатися на психічні стани, емоції, почуття, переживання оточуючих. В основі поняття емпатії лежить уявлення про почуття як про перцептивний акт. Емпатія характеризується здібністю до віддзеркалення внутрішнього світу іншої людини. Такий процес сприяє розумінню думок і відчуттів іншого, а також викликає емоційну причетність.

Науковець Я. Чаплак виділяє кілька підходів до розуміння емпатії як психологічного феномену:

1. Це процес розуміння психічного стану іншого.

2. Вміння поставити себе на місце іншого та пережити усі його емоції, почуття, зрозуміти хід думок іншої людини тощо.

3. Пережити стан іншої людини, відчувати його, перейнятися ним.

4. Співчуття та прагнення прийти на допомогу.

5. Дати відчувати іншому, що його розуміють.

Серед основних видів емпатії найбільш загальноприйнятою є класифікація, відповідно до якої виділяють:

1. Емоційну емпатію, тобто, здатність особистості розуміти та переживати емоційні стани оточуючих. Цей вид емпатії має прямий взаємозв'язок із поняттям емоційного інтелекту. Він реалізується здібностями людини розуміти як власні емоції та емоційні стани, так і емоції оточуючих.

2. Когнітивну емпатію, як знання про психологію інших людей. Зазначимо, що без знання власної психологічної організації, вміння розібратися у собі, в першу чергу, у власних почуттях та переживаннях, когнітивна емпатія неможлива.

3. Предикативну емпатію – синонімом до слова “предикат”, тобто слово “судження”. Таким чином, предикативна емпатія – це судження про іншу людину, що стосуються її переживань, думок, емоцій, вчинків тощо.

Когнітивний компонент емпатії допомагає аналізувати поведінку, міміку, жести, інтонацію людей, робити прогнози щодо подальшого розвитку подій.

Поведінковий компонент емпатії в роботі поліграфолога також знаходить своє відображення, але він має проявлятися досить обмежено, індивідуально, залежно від кожної окремої ситуації. Поведінковий компонент може сприяти наприклад донесенню власного ставлення (у випадках, коли це доречно) до певних обставин, що були висловлені особою, яка проходить психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа.

Серед основних факторів, які впливають на розвиток емпатії у особистості, Є. Ільїн, посилаючись на дослідження Л. Мерфі, виділяє такі:

1. Емоційна близькість із об'єктом (суб'єктом) взаємодії. Зрозуміло, що чим краще ми відносимося до людини загалом, чим краще її знаємо – тим більш виражену емпатію будемо переживати по відношенню до неї.

2. Частота спілкування. Вона проявляється через емпатію до людей із якими ми спілкуємося і залежить від інтенсивності таких комунікацій. Тобто, емпатія буде вищою з людьми, якими ми контактуємо часто або щоденно на відміну від тих, з якими маємо фрагментарну, час від часу комунікацію. В даному відношенні емпатія навіть до далеких родичів буде меншою, ніж, наприклад, по відношенню до колег по роботі чи навчанню.

3. Інтенсивність стимулу. Чим більш глибокий, тривалий та інтенсивний стимул – тим більш вираженою буде емпатія.

4. Досвід.

Емпатія сприяє формуванню комунікативної компетентності особистості. Вона забезпечує збалансованість міжособистісних відношень, морально-

етичному зростанню особистості та ефективному взаєморозумінню. Уміння використовувати позицію іншої людини, імітувати її стани, розуміти те, що не висловлене нею вголос, ідентифікувати її за емоційним станом, передбачати розвиток поведінки і психічних станів – ось це і є конкретний зміст емпатії, яка проявляється в процесах взаємодії між людьми. Безперечно, емоційний та когнітивний компоненти емпатії відіграють важливу роль в роботі поліграфолога, адже завдяки ним він отримує можливість налагодження якісного контакту із особою, яка в добровільному порядку погодилася на проходження поліграфологічного дослідження. Це поліпшує здатність відчувати стан і настрій такої особи та формувати емоційне ставлення до її почуттів, підтримання з нею емоційного контакту й ефективної комунікації протягом передтестової, міжтестової та післятестової бесід. Результатом саме емоційної складової емпатії вважається толерантність, тактовність та відвертість, що у свою чергу є одними з ознак професіоналізму поліграфолога.

Терпеливість – особистісна якість, яка проявляється у випадках, коли задля певної справи людина добровільно долає певні труднощі. Терпеливість допомагає не нарікати, коли хтось чи щось викликає незручності або ж її дратує. Ця якість важлива у професійній діяльності поліграфолога адже спеціаліст постійно зустрічається із різними психотипами та різною манерою поведінки з боку досліджуваних осіб і вимушений не тільки проводити в їх присутності досить тривалий проміжок часу але й витримувати професійну лінію поведінки та якісно здійснювати процедуру поліграфологічного дослідження. Терпеливість часто ототожнюють з поняттям *толерантність*, тобто готовністю постійно і з гідністю сприймати особистість, річ або подію. Вікіпедія визначає толерантність як “допустиме відхилення”. Політичний контекст цього терміну центрує увагу на повазі до свободи іншої людини, її поглядів, думок, поведінки. Соціологія трактує толерантність у розумінні милостивості, делікатності, прихильності до будь-кого чи чого. У загально педагогічному контексті толерантність визначається як готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на засадах згоди і взаємного порозуміння. Цей термін використовується для позначення широкого кола терпимого ставлення до способу життя та існування соціальних груп, політичних партій або ідей, які багато хто вважає неприйнятними. Серед інших найчастіше йдеться про релігійну, національну, расову, політичну толерантність, толерантність до конкретної статі (чоловічої або жіночої), до сексуальних меншин та ін. Цілком зрозуміло, що професія поліграфолога покладає на його спеціаліста необхідність терпимого ставлення до різних категорій людей, їх статусів, поглядів, вірувань, вподобань з якими приходиться працювати під час виконання поліграфологічного процесу.

Також терпимість дуже тісно перетинається із такими особистісними якостями як *тактовність та стриманість*.

Тактовність – це моральна якість особистості, що виявляється в умінні доброзичливо і коректно поводитися під час взаємодії з іншими людьми та не допускати неприємних для них ситуацій. Уміння поводити себе відповідно до прийнятого етикету і етичних норм. Вона передбачає собою наявність відчуття міри, якої необхідно дотримуватися в розмові, особистих і службових стосунках, уміння розуміти межу, за якою від слів і вчинків людина відчуватиме образу, засмучення, а іноді й біль. Тактовна людина завжди враховує конкретні обставини, а саме: різницю у віці, статі, суспільному становищі, місце розмови, наявності або відсутності сторонніх осіб тощо. Людина з такими якостями в обов'язковому порядку візьме до уваги інтереси інших людей, коли прагне досягти особистих цілей або намагається донести власні ідеї. Тактовність можна розглядати як деяке поєднання ввічливості, дипломатичності та поваги, уміння поводитися, дотримуватися прийнятих в суспільстві етичних норм поведінки. Назагал – це інструмент володіння почуттям міри, здатності відшукати ту межу, за яку не варто індивідууму виходити. Людина, яка приховує в душі злість, зарозумілість, не повагу, образу тільки зовні може нагадувати тактовну особистість, але її дії будуть супроводжуватися фальшивістю і награністю. У більшості випадків тактовність в роботі поліграфолога є найбільш оптимальним та ефективним способом навести рапóрт із досліджуваною особою. Це своєрідний спосіб налаштувати її на відкритість та відвертість, особливо, якщо особа щира без приховання будь-чого у напрямі сформованих ініціатором завдань, винесених на процедуру проведення поліграфологічного дослідження.

Стриманість (спокійність, витриманість, витримка) – особистісна якість людини, що полягає у вмінні володіти собою, контролювати себе, не втрачати присутності духу, зберігати холонокровність, не виявляти зайвих почуттів, уникати спонтанних, емоційних вчинків.

Незважаючи на різну ситуацію і обставини що можуть виникнути під час проведення поліграфологічної перевірки, і викликати відповідну поведінку особи, яка проходить цю процедуру, поліграфолог завжди має контролювати себе та свої емоції і не піддаватися на будь-які провокаційні дії з боку досліджуваного. Не стримані вчинки ставлять під сумнів компетентність спеціаліста-поліграфолога й різко знижують рівень довіри до нього.

Доброзичливість – сукупність позитивних якостей особистості, що проявляється у схильності бажати іншим добра, вчиняти по-доброму, виявляти співчуття і дружню прихильність до людей на безкорисливій основі. Саме доброзичливість дозволяє нам налагодити позитивні стосунки з іншою людиною та підтримувати дієвий контакт протягом всього періоду комунікації. Незважаючи на доброзичливе ставлення до оточуючих, дуже важливо для поліграфолога не переносити власні симпатії чи антипатії до досліджуваної особи та на результати і висновки проведеного поліграфологічного дослідження.

Аналізуючи такі якості людини як тактовність та доброзичливість під час проведення поліграфологічного дослідження слід також враховувати, що майже вся ця процедура відбувається навколо “незручних тем” та певних “гострих кутів” для досліджуваної особи, а зайва доброзичливість поліграфолога іноді може бути сприйнята як “слабкість” спеціаліста і відобразитись на об’єктивності отриманих ним результатів. У зв’язку з чим поліграфолог має дотримуватись доброзичливої та тактовної поведінки, водночас він повинен “відчувати” ситуацію і враховувати, коли надлишкова доброзичливість, з його боку, може зашкодити процедурі проведення поліграфологічного дослідження.

Стресостійкість – комплексна якість людини, яка характеризується необхідним ступенем адаптації індивіда до впливу екстремальних та /або кумулятивних зовнішніх і внутрішніх факторів у процесі життєдіяльності. Вона обумовлюється рівнем активації ресурсів організму й психіки особистості та проявляється в показниках її функціонального стану й працездатності.

Стресостійкість характеризує стан фізичного, емоційного і психічного виснаження людини, викликаного тривалістю її перебування в емоційно-напруженій та складній ситуації. Вона залежить від багатьох факторів, а саме: якості стресорів, особистісних властивостей, компетентності в подоланні навантажень та соціальних факторів. Стресори викликають порушення адаптації саме в поєднанні з різноманітними зовнішніми і внутрішніми факторами. Особистісні якості й соціальні фактори можуть посилювати або послаблювати стресові реакції індивіда, впливаючи на його тип, інтенсивність самої дії та її тривалість. Загально відомо, що факторами, які впливають на стресостійкість особистості є: природжені особливості її організму та ранній дитячий досвід; особистісні властивості; фактори соціального середовища та когнітивні фактори.

Усіх людей за рівнем стресостійкості можна умовно поділити на чотири групи:

1. Стресостійкі індивіди, які завжди готові до змін і з легкістю їх приймають. Вони без проблемно долають труднощі в будь-яких кризових ситуаціях.

2. Стресонестійкі індивіди, яким важко адаптуватись до змін, змінювати свою поведінку, установки, погляди. Якщо щось пішло не так, то вони вже знаходяться у стані стресу.

3. Стресотренуючі індивіди, які готові до змін, але тільки не до раптових і не до глобальних. Таким людям притаманно адаптовуватись до навколишньої ситуації поступово, але якщо це не можливо, то вони легко впадають у депресію.

4. Стресогальмуючі індивіди, які не стануть змінюватись під дією зовнішніх обставин і мають сталі позиції та власне світобачення. Однак такі особистості можуть піддатись змінам психотравмуючої сфери людського життя.

Посилаючись на оприлюднені відкриті дані проведених психогенетичних досліджень, реакції людей за тими або іншими факторами, статистично 30-40% визначаються генами, отриманими від батьків, а 60-70% залежать від виховання, життєвого досвіду, тренування, отриманих навичок, сформованих умовних рефлексів і т.д. Таким чином, одні люди споконвічно є більш схильними до стресу, а інші – стійкими до нього.

Збереження або підвищення стресостійкості особистості пов'язане з пошуком ресурсів, що допомагають їй в подоланні негативних наслідків стресових ситуацій. Під “ресурсами” розуміють внутрішні та зовнішні змінні, що сприяють психологічній стійкості у стресогенних ситуаціях.

Вважається, що стресостійкість охоплює низку різних показників, але ключовою для неї є емоційна стійкість. Стресостійкість та емоційна стійкість орієнтуються на спільну мету, саме: здійснення особистістю успішної життєдіяльності та досягнення поставленої нею мети, а у випадку поліграфологічної діяльності – ефективного проведення спеціалістом-поліграфологом психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа.

Емоційна стійкість – здатність психіки зберігати високу функціональну активність в умовах дії стресорів, фрустраторів як у результаті пристосування до них, так і в результаті високого рівня розвитку емоційно-вольової саморегуляції. Ця властивість характеризує індивіда у процесі напруженої діяльності, окремі емоційні механізми якої, гармонійно взаємодіючи між собою, сприяють успішному досягненню поставленої мети.

Термін емоційна стійкість розглядається на перетині двох понять психології – “емоції” та “воля”. Тому таку властивість частіше називають не просто емоційною стійкістю, а емоційно-вольовою стійкістю. Емоційну стійкість визначають як прояв волі, підкреслюючи, що вона зумовлює здатність людини регулювати власні емоції і долати стан підвищеного емоційного збудження при виконанні складної діяльності. Емоційна стійкість, як інтегральна особливість індивіда (психіки), характеризується такою взаємодією емоційних, вольових, інтелектуальних, мотиваційних компонентів психічної діяльності, яка забезпечує оптимальне успішне досягнення мети діяльності в складних емотивних ситуаціях. Володіти емоційною стійкістю в професійній діяльності – це значить, в умовах постійних змін швидко орієнтуватися, знаходити оптимальне рішення в складних нестандартних ситуаціях і зберігати при цьому витримку і самоконтроль.

Структура емоційної стійкості як професійно важливої якості об'єднує в собі п'ять підструктур: психофізіологічну, що є субстратом психічної діяльності (урівноваженість, рухливість нервових процесів та ін.), емоційно-вольову (саморегуляція емоційних станів, емоційна лабільність, адекватність прояву емоцій, та ін.), адаптивну (особистісний адаптаційний потенціал, нервово-психічна стійкість та ін.), когнітивно-рефлексивну (самопізнання,

самоусвідомлення та ін.), соціально-перцептивну (проникливість, ідентифікованість та ін.).

Вважається, що емоційно стійка людина:

- Усвідомлює свої думки, емоції та внутрішні можливості.
- Думає, перш ніж реагувати.
- Терпляча, розуміюча і готова адаптуватися.
- Має високий рівень прийняття та прощення.
- Зосереджена на пошуку рішень.
- Виражає свої емоції соціально прийнятним способом.
- Не стримує негативних емоцій, але виражає їх адекватно.
- Вміє створювати та підтримувати довгострокові стосунки.
- Не соромиться просити допомоги, коли вона найбільше її потребує.
- Вірить у вирішення конфліктів шляхом переговорів.

На емоційно-вольову стійкість впливає емоційно-вольова саморегуляція. Емоційно-вольова саморегуляція являє собою систему прийомів послідовного самовпливу особистості з метою підвищення емоційно-вольової стійкості в напружених і небезпечних ситуаціях.

Основоположним шляхом формування емоційної стійкості є опанування прийомів емоційно-вольової регуляції на психологічному і психофізіологічному рівнях, розвиток і удосконалення індивідуальних властивостей та психічних функцій особистості, які забезпечують емоційну стійкість. Оволодіння навичками та вміннями емоційної саморегуляції діяльності в комплексі (розвиток професійних вмінь та навичок, психологічного тренінгу зі складання ситуації успіху та аутогенного тренування), ефективно сприяють формуванню емоційної стійкості спеціаліста.

Емоційна стійкість вважається ключовим чинником життєдіяльності людини, забезпечення її ефективності професійної або навчальної діяльності. Її цілком обґрунтовано вважають однією з найважливіших і необхідних складових для збереження психічного здоров'я та профілактики емоційного вигорання якостей фахівців соціономічних професій.

Самовдосконалення – цілеспрямований усвідомлений і постійний розвиток в індивіда гідних навичок, властивостей та якостей в його індивідуальних інтересах для досягнення поставленої мети.

Виокремлюють декілька основних етапів самовдосконалення. На першому етапі визначається мета самовдосконалення. Потім створюється ідеальний образ або ідеальний результат дій щодо вдосконалення себе. Далі визначаються часові межі реалізації та виділення вторинних цілей. Подальші етапи саморозвитку стосуються безпосереднього отримання або удосконалення певних навичок або якостей і базуються на самосвідомості, самоконтролі та саморегуляції.

Самовдосконалення завжди починається з постановки мети, тобто з осмислення себе і своїх потреб. Без визначеної мети самовдосконалення є не ефективним.

Вважається, що ефективна мета має бути SMART (розумна), а саме:

- Specific – конкретна (не “я мрію краще рухатись”, а “я мрію навчитися танцювати трайбл”).

- Measurable – її можна виміряти (не “підтягнути мову”, а “вивчити англійську до B2”).

- Attainable – досяжна (не “врятувати країну”, а “добитися запровадження мережі велослужбок”).

- Realistic – реалістична (не “мати сто кращих друзів”, а “вибиратися із Сашком хоча б двічі на місяць”).

- Time-bound – має часові межі (хоча б орієнтовні).

Саморозвиток передбачає якісне поліпшення якої-небудь сторони життя, особистісне зростання, у зв'язку із чим вдосконалювати себе можна в різних напрямках, серед основних наприклад виокремлюють: фізичне, інтелектуальне (*розвиток уваги та пам'яті, поглиблення власних знань, абстрактне і творче мислення*), естетичне, моральне та професійне самовдосконалення.

Для професійного самовдосконалення особистості, ця якість полягає у бажанні та її цілеспрямованих діях до професійного саморозвитку, який може виражатись у опануванні відповідної наукової літератури, відвідування тренінгів, курсів або семінарів, навчання онлайн, участі у наукових та практичних заходах, проходженні курсів з підвищення кваліфікації тощо.

Приблизний перелік напрямів для самовдосконалення поліграфологів може бути орієнтований на:

- вивчення іноземних мов, що дасть можливість не тільки проводити якісні психофізіологічні дослідження із застосуванням поліграфа іншомовних осіб, але й сприятиме опануванню нових знань у професійній галузі отриманих із першоджерел.

- опанування і покращення психологічних знань та знань із сфери фізіології людини, які забезпечать виконання більш якісної професійної діяльності, а також проведення ефективного відновлення власного організму;

- покращення навичок комунікативної діяльності;

- напрацювання навичок дотримання пунктуальності та опанування тайм-менеджменту в повсякденному житті та професійній діяльності;

- опанування основ самопрезентації при роботі з ініціатором поліграфологічного дослідження та особами, які проходять специфічне дослідження із застосуванням поліграфа;

- з'ясування основ та нюансів роботи з професійної сфери осіб, які мають проходити поліграфологічне дослідження;

- поширення загального кругозору;

– постійне оновлення власних професійних знань в напрямі розвитку поліграфології, при чому слід цікавитись як теоретичними напрацюваннями, так і новітніми практичними розробками.

Самовдосконалення особистості триває все життя – це копітка і безперервна робота, яка вимагає фізичних і розумових затрат, багато часу і сил. Вона не має бути для індивіда проблемою, а способом досягнення поставленої мети через підняття свого інтелектуального та професійного рівня.

Спостережливість – це психічна властивість сенсорної організації, що базується на відчутті та сприйнятті, і полягає у цілеспрямованому процесі пізнання об'єктів, у яких зацікавлена особистість. Вона забезпечує здатність індивіда помічати в речах, явищах, поведінці ознаки і риси істотно важливі, цікаві та цінні з певної точки зору.

Спостережною називають людину, яка вміє помічати важливі факти “на ходу”, в будь-яких життєвих ситуаціях чи процесах. Спостережливість передбачає постійну готовність особистості до сприйняття всього, що її оточує.

Свідомість спостережуваного залежить перш за все від обсягу вже існуючих у нього знань та наявного досвіду, а також сформованих понять про відповідні явища і процеси. Осмислити побачене вдається завдяки додаванню нової інформації в утворені пізнавальні структури. Таким чином нова інформація й надалі формує досвід людини. Цей процес опосередкований з розумовою діяльністю, в якій відбувається не тільки систематизація і класифікація сприйманого, але і переклад його на вербальний рівень, тобто на його узагальнення. Спостережливість формується в процесі систематичних занять улюбленою справою і тому вона щільно пов'язана з розвитком професійних інтересів особистості. Також спостережливість пов'язують з особливостями суб'єкта і об'єкта спостереження. Її розвиток сприяє вдосконаленню здатності бачити та відчувати іншого, й водночас передбачати його поведінку. Ця якість є професійно важливою для значної групи професій, до яких безсумнівно належить і поліграфологічна діяльність. У роботі поліграфолога спостережливість виконує важливу роль, зокрема у питаннях щодо зовнішнього вигляду й охайності досліджуваної особи; її поведінки, рухів, міміки, жестикуляції; стилю і темпу розмови; тембру і гучності голосу; чіткості мовлення; особливостей писемної мови; змісту, обсягу та послідовності викладеної нею інформації, яка стосується предмету ініційованого замовником психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа.

Схильність до спостереження дозволяє поліграфологу підвищити якість проведення цієї специфічної процедури. Створює можливість більш ефективно організувати попередню бесіду із досліджуваною особою, а також не пропустити важливі нюанси при обрахунку комп'ютерних поліграм за результатом проведення поліграфологічного дослідження.

Аналітичні здібності – основа інтелектуальної, логіко-мисленевої діяльності, спрямованої на рішення практичних завдань. Це здатність людини

проаналізувати конкретну ситуацію, зіставити факти й зробити висновки на основі отриманих нею даних. При аналітичному способі мислення людина розкладає інформацію на складові, структурує дані та з'ясовує їх співвідношення між собою. У її основі лежить не стільки принцип констатації фактів, як принцип “випередження подій”, що дозволяє індивідові прогнозувати майбутній стан об'єкту аналізу. Такий підхід дає можливість приймати краще рішення серед усіх можливих.

У роботі поліграфолога аналітичні здібності сприяють:

- якісному аналізу отриманої інформації, детальному вивченню ситуації, визначенні ключових моментів, виявленню сильних та слабких сторін, плюсів і мінусів;
- вирішенню складних завдань за допомогою поділу їх на більш дрібні, оскільки маленькі завдання піддаються простішому вирішенню;
- всебічному збору інформації, що допомагає вивчати ситуацію з різних боків;
- виявленню першопричини у конкретно утвореній ситуації;
- правильній організації отриманої інформації, адже чим краще дані структуровані, тим легше буде прийняти правильне рішення.

Саме спостережливість та аналітичні здібності надають можливість поліграфологу помічати необхідні маркери при комунікації із досліджуваною особою, швидко орієнтуватись у ситуації й обирати найбільш ефективні засоби власної поведінки.

Акуратність – це прагнення до порядку і чистоти. Акуратність проявляється у зовнішній охайності, акуратності ставленні до речей, точності і ретельності в справах. Акуратність прямо впливає на створення професійного іміджу та якості проведення комунікацій із іншими особами.

Дисциплінованість – здатність дотримуватися правил, розпорядку і норм поведінки. Дисциплінована людина не тільки дотримується встановлених правил, а й вміє таким чином розпоряджатися власним часом, щоб його вистачало на всі важливі справи. Самодисципліна визначається як здатність змусити себе робити те, що слід, коли це необхідно, незалежно від бажання. Вона складається із здатності до саморегуляції, тобто уміння долати негативні емоції, що заважають виконанню завдання, а також вміння долати проблемні рішення, які можуть вивести особу за рамки зони комфорту. Самодисципліна щільно пов'язана із самоконтролем індивіда.

Професійні якості

Професійні знання. Професійними знаннями загально прийнято вважати сукупність наукових та інших відомостей, засвоєних людиною у певній сфері діяльності, необхідних для якісного виконання власних професійних обов'язків. Більшість знань людина отримує або завдяки їх передачі від іншої, вже інформованої людини, або шляхом самонавчання. Якщо врахувати, що

систематизованої навчальної літератури з поліграфології в Україні обмаль, а та що є надрукована незначним тиражом, то виходить що самотійно, якісно опанувати таку достатньо складну сферу професійних знань, як мінімум, досить складно. Знання мають передаватись через повноцінний освітній процес із необхідними практичними елементами та вправами. Додаткова незручність у отриманні професійних поліграфологічних знань полягає у обмеженості обігу та обсягу професійної інформації методичного характеру, адже вона стосується саме поліграфологів і не має бути у відкритому доступі та потрапляти до сторонніх осіб.

До основних професійних знань в роботі поліграфолога можна віднести:

- знання в сфері правових норм, що регламентують процес проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа;
- основи анатомії, фізіології й психології; стандарти, а також етичні міжнародні та вітчизняні вимоги до поліграфолога;
- вимоги до побудови запитань різних типів; сучасні методики проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа;
- вимоги до проведення передтестової, міжтестової та післятестової бесід;
- вимоги до аналізу та оцінювання результатів проведених поліграфологічних досліджень, правила експлуатації поліграфа, оформлення ділової документації, правила особистої безпеки тощо.

Подальше покращення й розширення отриманих базових знань з поліграфології може відбуватись за допомогою проходження відповідних курсів підвищення кваліфікації, тренінгів, цільових професійних зустрічей та самотійного опанування професійної і спеціальної літератури.

Отримання професійних знань – це перше, з чого починається вхід до будь-якої професії. На професійних знаннях, як на фундаменті, будується якість всієї професійної діяльності, утворюються уміння та формуються навички.

Без формування ефективних умінь та навичок неможливо досягнути професіоналізму у будь-якій сфері діяльності, у тому числі поліграфологічній.

Уміння. Це заснована на знаннях готовність людини успішно виконувати певну діяльність. Уміння являють собою свідомо контрольовані частини діяльності, щонайменше в головних проміжних пунктах і у кінцевій меті. Оскільки діяльність складається з різноманітних дій, то й уміння її виконувати складається з низки окремих її складових. Чим складнішою є діяльність, і досконалішими є механізми та пристрої, якими необхідно керувати, тим більшою майстерністю повинні характеризуватися уміння людини. Очевидно, що поліграфологічна діяльність є специфічною та багатогранною, кільки кожне окреме дослідження є унікальним за своєю суттю, а отже і рівень вмінь компетентного поліграфолога має достойно відповідати усім викликам цієї професії.

Формування умінь поліграфолога необхідно щоб розпочиналося під час проходження ним спеціального навчання. Саме для цього воно обов'язково

повинно включати практичну складову, у процесі якої майбутній поліграфолог, через вирішення завдань та виконання вправ, здобуває необхідні уміння з: підготовки різних типів запитань; складання тестів (стимулів); проведення передтестової, міжтестової, післятестової бесід; роботи із програмним забезпеченням поліграфа; коректного налаштування поліграфологічного приладу до роботи; встановлення датчиків на людину; безпосереднього проведення процедури дослідження, обрахунку отриманих поліграм тощо. Тобто вже під час першопочаткового навчання відбувається процес ознайомлення з професійними умінням, усвідомлення його змісту, первісними діями, а далі й самостійним оволодінням ним. Таким чином, через виконання спеціальних завдань майбутній спеціаліст поліграфа навчається поетапно і наполегливо оволодівати новою професією у сфері поліграфології. У подальшому, протягом практичної діяльності та підвищення кваліфікації, його уміння будуть вдосконалюватись та ставати ще більш професійними.

Навички. Завдяки неодноразовому виконанню однотипних дій людина отримує можливість виконувати певну діяльність як єдиний цілісний цілеспрямований акт, не зосереджуючи уваги на виконанні окремих операцій та уникати свідомого підбору способів їх виконання.

Навичкою вважається дія, сформована шляхом її повторення і характеризується високою мірою осягнення та відсутністю поелементної свідомої регуляції й контролю. Навички є компонентами свідомої діяльності людини, які виконуються повністю автоматично. Якщо під дією розуміємо частину діяльності, що має чітко поставлену свідому мету, то навичкою можна назвати автоматизований компонент такої дії. Завдяки тому, що деякі дії закріплюються у вигляді навичок і переходять у план автоматизованих актів, свідомої діяльності людини звільняється від необхідності регулювати відносно елементарні акти, а спрямовується на реалізацію складніших завдань. Завдяки чому у спеціаліста-поліграфолога вивільняються ресурси та з'являється можливість приділяти більше уваги роботі із досліджуваною особою, опрацюванню отриманої від неї вербальної (словесної) та невербальної (не словесної) інформації, плануванню власної стратегії та оцінці її результативності.

Серед професійних навичок поліграфолога доречно виокремити наступні:

- Навички ефективної комунікації та ведення бесіди з досліджуваною особою.
- Навички самопрезентації, тайм-менеджмент та пунктуальність, ділові стосунки з людьми, комунікація і спілкування.
- Навички роботи з персональним комп'ютером, офісними програмами та програмним забезпеченням поліграфа.
- Навички планування та з'ясування ефективності власної діяльності, адже свою роботу важливо систематизувати та визначити критерії її оцінки.

Практикуючий поліграфолог має чітко розуміти обсяг роботи, який він здатен виконувати ефективно і своєчасно.

- Мовленнєві навички та навички ділового письма, які передбачають чітке, зрозуміле та якісне мовлення, при чому не тільки аудіальне але й письмове.

- Здатність до самонавчання, адже різні психофізіологічні дослідження із застосуванням поліграфа можуть передбачати потребу отримання нових знань та опанування різних сфер життєдіяльності людини.

- “Навчене око” (“навичка споглядання” або “надивленість”) термін, що прийшов із сфери моди та дизайну, але цілком є доречним і у поліграфологічній діяльності. Його зміст полягає у тому, що через процес спостереження за будь-ким чи будь-чим у індивіда формується візуальний досвід, здатний допомагати орієнтуватись в ситуації та виявляти особливості. Ця навичка споглядання може стати в нагоді при спілкуванні поліграфолога з досліджуваною особою, аналізі отриманої нею інформації під час проведення поліграфологічного дослідження, а також при опрацюванні та оцінці комп’ютерних поліграм. Навчене око слугує тим самим, що і практична навичка, на кшталт вміння читати або писати. Її можливо удосконалювати шляхом інтенсивних тренувань. Вона набувається в результаті перегляду та аналізу значної кількості необхідної чи важливої інформації. Якщо мова йде про аналіз вербальної або невербальної інформації, то потрібно поліграфологові знати тонкощі, які притаманні як для комунікації, так і жестової мови тощо. Ця практична навичка необхідна і обрахунку отриманих комп’ютерних поліграм – уважного спостереження за графіками кривих, які утворилися в результаті проявлених досліджуваною особою реакцій на тестові запитання (стимули). Тренування “навченого ока” здійснюється в результаті якомога більшого здійснення оцінок проведених спеціалістом-поліграфологом психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа.

Умови розвитку навички:

- *значна кількість побаченого*. Тобто, чим більше приділяється часу, наприклад спостереженню за поведінкою осіб, тим більше візуального досвіду буде накопичуватися. При чому спостерігати поведінку можна як під час безпосереднього спілкування з людиною, так і з боку, не приймаючи участь у такому процесі, або взагалі при спостереженні відеозапису чи фото контенту;

- *системність та регулярність*. Ефективність цього процесу досягається за рахунок формування якісної навички, яка має відбуватися в індивіда постійно. При тому, бажано уникати тривалих перерв в отриманні відповідної інформації. Необхідна інформація має надходити до спеціаліста системно та у сукупності із другорядними обставинами за для повноцінного її сприйняття і розуміння;

- *аналіз*. Опрацювання того, що бачить поліграфолог, у під час проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа, здійснюється по завершенню цієї процедури. Назагал, важливим у цьому процесі є отриманий і уже власне сформований досвід для спеціаліста-поліграфолога, скільки бездумне спостереження якоїсь події без її оцінки, не зможе покращати його

навички. Усе це має відбуватись як процес осмислення нової інформації шляхом опрацювання матеріалу, його аналізу і оцінки. Під час аналізу корисним буде ставити перед собою запитання, наприклад: чим викликаний певний вчинок чи дія? За чого людина так повелась? Які прийоми застосувала особа для досягнення власної мети? Як корелюється певний невербальний вчинок із внутрішнім психоемоційним станом особи? Що можна було би зробити поліграфологу, щоб людина була більш відвертою з певного запитання тощо. Працює просте правило – чим більше Ви розумієте, тим легше потім розібратись у ситуації;

– *накопичення інформації*. Корисним є систематизація й збереження отриманих висновків та прикладів, таким чином інформація буде краще засвоюватись і її завжди можна буде оновити в пам'яті.

Навчене око дозволяє:

- краще відрізнити відтінки настрою досліджуваної особи, мотиви та правдивість наданої нею інформації;
- прогнозувати можливу поведінку досліджуваної особи;
- підбирати найбільш доречний “підхід” до взаємодії з конкретною досліджуваною особою;
- ефективніше аналізувати та критично ставитись до якості власної роботи та зроблених вчинків;
- швидше знаходити рішення, особливо у нестандартних ситуаціях.

Наявність професійних умінь та навичок дозволяє спеціалісту здобувати власний результат у поліграфологічній діяльності. І від того, наскільки вони у поліграфолога сформовані, залежить ефективність досягнутого ним результату. Обов'язковою умовою напрацювання спеціалістом цього профілю відповідних умінь та навичок є його постійна практична робота у поліграфологічній сфері діяльності, яка дозволяє відшліфувати майстерність до професійного рівня.

Моральна позиція

Під моральною позицією поліграфолога вбачається певний звід добровільно взятих ним на себе правил та обов'язків, які мають визначальне значення в прийнятті відповідних рішень, у поєднанні з його поведінкою в питанні ставлення до себе і оточуючих. Чітка і зрозуміла моральна позиція поліграфолога є своєрідним запобіжником, який унеможливило проведення ним “замовних” психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа в угоду, прохання чи вимогу когось, та надання сфабрикованих результатів виконання такої процедури. Це та важлива категорія професійної компетентності поліграфолога, яка не регламентована жодними нормативними документами, але є мірилом його моральної відповідальності за результати проведеного поліграфологічного дослідження. Назагал, моральна позиція поліграфолога має будуватись на певних особистісних “моральних” якостях, індивіда основу яких формує його інтелект, воля і емоції. Вони тісно пов'язані

з поняттями добра і зла, позитивного та негативного. Моральні якості спеціаліста цього профілю слугують показником його свідомості й індивідуальності.

Моральним якостям компетентному поліграфологу притаманні:

Чесність та неупередженість – Вікіпедія трактує їх як якість особистості, що відображає одну з найважливіших вимог моральності. Вона об'єднує в собі такі складові: правдивість, принциповість, вірність взятим зобов'язанням, суб'єктивну переконаність у правоті справи, щирість перед іншими і перед самим собою відносно тих мотивів, якими керується спеціаліст, визнання і дотримання ним прав і гарантій інших людей та ін.

Чесність та неупередженість виступають основоположними критеріями, яких повинна дотримуватися і сповідувати особа, що виявила бажання і хист пов'язати свою професійну діяльність із практичною поліграфологією.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає поняття “чесність” як багатоаспектну і конкретну діяльність людини. Чесним є той, хто:

- 1) відзначається високими моральними якостями, тобто людина благородна (найбільш широке розуміння);
- 2) є старанним, сумлінним, таким, що ретельно виконує свої обов'язки;
- 3) завжди говорить правду, має прямий характер, відверта людина;
- 4) не здатний украсти що-небудь, не схильний до крадіжки, привласнення чужого.

Натомість поняття “неупередженість” Великий тлумачний словник сучасної української мови, взагалі не визначає. Проте він дає тлумачення того, що упереджена людина є необ'єктивною, тенденційною, небезсторонньою, і для неї характерне суб'єктивне ставлення або яскраво визначене спрямування. Однак, вимога щодо неупередженості має нормативне закріплення, зокрема у Законі України “Про запобігання корупції” (ст. 41), яка вимагає від усіх осіб, уповноважених на виконання функцій держави, бути неупередженими, що означає діяти незважаючи на приватні інтереси, особисте ставлення до будь-яких осіб, на свої політичні погляди, ідеологічні, релігійні або інші особисті погляди чи переконання.

Неупередженість у діяльності поліграфолога передбачає такі особливості:

- не піддаватися впливу інтересів окремих осіб або груп осіб, а також тискові громади, засобів масової інформації чи правоохоронних органів;
- заявляти ініціатору про конфлікт інтересів, у разі настання таких випадків;
- діяти професійно та надавати об'єктивний висновок за результатами проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа, незважаючи на очікування чи бажання ініціатора;
- брати до уваги всі обставини, що входять у коло завдань проведення такого дослідження, без їх ігнорування чи упередженого ставлення до досліджуваної особи.

Неупередженість тісно переплітається із такою якістю як справедливість, основу якої формують поняття добра і зла. Але до професії поліграфолога ближче саме неупередженість, адже оцінюючи події, факти, явища, процеси неупереджена особистість відкидає будь-які схильності, симпатії чи антипатії до кого-небудь. Спеціаліст поліграфа має завжди відчувати відповідальність за достовірність інформації, яку він надає ініціаторові (замовникові) проведення поліграфологічного дослідження. Чесність і порядність кожного поліграфолога визначає не тільки його особисту репутацію, але й впливає на формування довіри колективу та населення до поліграфологічної діяльності в цілому.

Відповідальність. Вона являє собою здатність індивіда відповідати за те, що йому довірено, приймати складні рішення та нести за них відповідальність. Поліграфологові слід завжди пам'ятати, що від об'єктивного результату проведеного ним психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа, у багатьох випадках залежить доля людини, яка у добровільному порядку погодилася на участь у цій специфічній процедурі для підтвердження правдивості наданих нею інформаційних даних у конкретних життєвих ситуаціях.

Принциповість. Ця категорія уособлює моральну якість людини, що дістає вираз у послідовному додержанні й обстоюванні певних принципів, переконань. Принциповість поліграфолога дає можливість переконливо і аргументовано доводити свою позицію у довіреному йому питанні, пов'язаному з якістю проведення конкретного поліграфологічного дослідження й формуванні за його результатами об'єктивних висновків на основі отриманих ним достатніх теоретичних знань, умінь і практичних навичок професійної діяльності.

Самокритика. Сприймається як твереза зарозумілість, адекватна свідомість власних поглядів і діяльності індивіда. Самокритична людина не вважає власну думку єдиною вірною. Вона має здорове ставлення до висунутих їй альтернативних поглядів. Для професійної компетенції поліграфолога самокритика слугує певним коригувальним інструментарієм у його специфічній діяльності. З метою свого професійного зросту і оволодіння ним вищими щаблями майстерності поліграфолог не повинен боятися піддавати самого себе обґрунтованій самокритиці. Вона дає можливість продуктивної роботи над власними помилками і уникнення їх у майбутньому.

До моральних якостей поліграфолога також належать: справедливість, працелюбність, рішучість, гуманізм, почуття власної гідності та поважання гідності інших тощо. Всі перелічені якості не існують автономно, а є об'єктивною проекцією внутрішнього світу спеціаліста цього профілю діяльності і тих цінностей, які він обирає. Поліграфолог має свідомо і чітко для себе розуміти, що приходячи в поліграфологічну професію він бере на себе відповідальність за результати виконання своєї специфічної роботи і його непрофесіоналізм, некомпетентність, упередженість можуть негативно вплинути на прийняття рішення інших осіб, у тому числі посадових.

РОЗДІЛ 2. ОСВІТА ПОЛІГРАФОЛОГА ТА НАВАНТАЖЕННЯ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Освіта і кваліфікація поліграфолога

Входження в професію поліграфолога є специфічним процесом. Перш за все така специфічність стосується освітнього процесу діяльності. Навколо нього уже тривалий час точиться жвава дискусія вчених і практиків, однак і до нині він залишається відкритим і не завершеним. Зміст проблематики цього питання зводиться до того, що у жодній із країн світу не існує виокремленої державної підготовки поліграфологів. Цільова освітня діяльність з підготовки цих кадрів забезпечується самотужки кожним відомством індивідуально, тобто самостійно, або через приватні школи поліграфологів, які є визнаними і здобули в суспільстві репутації провідних освітніх установ цього напрямку діяльності. Найбільше таких шкіл є у США, Ізраїлі, Канаді, Японії, Сінгапурі. Ці та інші країни світу здійснюють підготовку поліграфологів не тільки для власних потреб, а й для інших держав, по лінії співпраці в конкретній сфері та за відповідним напрямом діяльності у рамках міжнародного співробітництва. Основоположним центром підготовки поліграфологів були й залишаються США, оскільки саме тут впроваджувалася загальнодержавна програма підготовки кадрів у спеціальні органи й відомства. Зокрема, у 1948 році на базі двотижневих навчальних курсів поліграфологів, уперше започаткованих Л. Кілером у 1942 році у м. Чикаго (Іллінойс) з метою підготовки спеціалістів для поліції та армії було створено Кілерівський інститут поліграфа з шеститижневим терміном навчання поліграфологів, а в 1951 році Р. Пірс уперше запровадив підготовку поліграфологів для органів державної влади в Школі військової поліції Армії США у Форті Гордон (Джорджія), у 1986 році реорганізований в Інститут поліграфа. Також США є першою державою, в якій порушили питання щодо нормативно-правового регулювання поліграфа й використання отриманих результатів в окремо взятій сфері. Так, у 1965 році Міністерство оборони цієї країни затвердило директиву № 5210.48, яка регламентувала єдиний порядок проведення тестових опитувань, відбору, підготовки та контролю діяльності поліграфологів, які регламентують застосування цього науково-технічного приладу. Зазначеною директивою було закріплено обов'язковість згоди особи на проведення дослідження та попереднього обговорення з нею змісту опитувальника. Визначено, що застосування поліграфа має доповнювати, а не замінити інші форми розслідування злочинів тощо.

На тепер у США однією із провідних шкіл із підготовки поліграфологів є школа Джона Рейда (Reid Colledge), яка знаходиться в Чикаго. Її вважають найбільш ґрунтовною за кількістю і якістю надання знань майбутнім поліграфологам. Освітня програма цієї школи налічує 882 академічні години і розрахована на шість місяців інтенсивного навчання слухачів, глибокі

теоретичні знання яких закріплюються практичними навичками роботи на поліграфі. Окрім цього її випускники набувають практичного досвіду з підготовки клінічних висновків за результатом дослідження осіб із застосуванням поліграфа. Точкою контролю знань для слухачів цієї школи є складання ними комплексного екзамену видачею відповідного диплому, який дає право входження поліграфолога в професію з атоматичною можливістю вступу в Американську поліграфологічну асоціацію. Вступ до цієї професійної спільноти відкриває широкі перспективи і можливості перед спеціалістом поліграфа. Забезпечує їх участь у науково-практичних заходах, які організовуються і проводяться асоціацією і направлені на підвищення кваліфікації поліграфологів, оволодіння новими знаннями поліграфології, підтримки і захисту поліграфолога в його професійній діяльності.

Визнаною популярністю в США користується школа Кліва Бакстера “Cleeve Backster school of Lie Detection”, заснована у 1947 році й знаходиться у Сан-Дієго штату Каліфорнія. Значний особистий практичний досвід набутий Клівом Бакстером у спецслужбах США, дав можливість згодом його трансформувати у відповідні науково-прикладні знання поліграфології та забезпечити високу репутацію створеної ним і очолюваної школи поліграфологів. У 1960 році Клів Бекстер вніс значний вклад у розвиток психофізіологічної детекції брехні, створивши Методику порівняння зон Бекстера. Він також є автором першої в світі системи цифрової оцінки комп'ютерних поліграм. Методика порівняння зон і система цифрової оцінки поліграм стали стандартом для всесвіту у галузі детекції брехні.

Не менш популярною в США є школа Натана Гордона (Nathan J. GORDON) президента Міжнародного співтовариства поліграфологів, експрезидента Американської поліграфологічної асоціації Натана Гордона. Він й натеper обіймає посаду директора Академії з навчання науковим методам ведення розслідування і ним же була розроблена Методика проведення слідчих оціночних опитувань і комплексних допитів. Н. Гордон є експертом в галузі психофізіології та визнаним світовим експертом в частині проведення слідчих оціночних опитувань і допитів. Через його школу пройшла не одна сотня тих, які здобули освіту поліграфолога або ж підвищили свій професійний рівень знань поліграфолога. У 2010 році Натан Гордон був обраний Президентом Американської асоціації поліграфологів, а також обіймав посаду президента Асоціації поліграфологів штату Пенсільванія і президента Міжнародної асоціації психофізіологічних інститутів. Серед низки значних наукових здобутків цього вченого і практика певна частина присвячена вивчення мозку людини та його здатності відображати обман і правду при повідомленні особою інформації. У 2013 році у США ним був зареєстрований Патент US 8571629 B2 на винахід спрямований на виявлення ознак прихованої інформації з використанням МРТ мозку людини.

Знаною в США і за її межами є школа поліграфологів Чака Слупські (Charles (Chuck) E. Slupski). Він й до нині обіймає посаду директора Американського міжнародного інституту поліграфологічних досліджень, в минулому – президент Американської асоціації поліграфологів. За двадцять п'ять років своєї служби в армії США Чак Слупські пройшов шлях від спеціального агента-поліграфолога команди кримінальних розслідувань до асистента директора Інституту поліграфа Міністерства оборони США. По закінченні своєї служби він засновує власний Американський міжнародний інститут поліграфа в Атланті, штату Джоржія, якого й очолює і в якому викладає. Його школа з підготовки поліграфологів завоювала авторитет у відборі кадрів для військових відомств і силових структур. Маючи членство в Американській асоціації поліграфологів, він одночасно виконує функції Віце-Президента та члена ради директорів асоціації. Профіль його практичної діяльності як поліграфолога, пов'язаний із дослідженням осіб, які засуджені за статеві злочини. Чак Слупські має статус доктора кримінального судочинства і менеджменту.

Окрім приватних шкіл підготовки поліграфологів є і відомчі, які готують цільових профільних спеціалістів поліграфа. Так, в Японії підготовку таких поліграфологів здійснюють в психологічному відділі науково-дослідного інституту національної поліції цієї країни. Аналогічно й Ізраїль забезпечує себе поліграфологами з числа тих, хто проходив таке навчання у їх школі поліції. Підготовкою поліграфологів займаються й інші силові відомства різних країн, зокрема Китаю (з 1943 р.), Індії (з 1948 р.), Канади (з 1950 р.), Японії (з 1951 р.), Держави Ізраїль (з 1958 р.), Хорватії (з 1959 р.), Південної Кореї (з 1960 р.), Польщі (з 1961р.), Румунії (з 1974 р.), Сербії (з 1977 р.), Угорщини та Південно-Африканської Республіки (з 1978 р.), Чеської Республіки (з 1981 р.), Росії (з 1992 р.), України (з 1997 р.), Білорусі та Казахстану (з 2001 р.), Молдови (з 2006 р.). Підготовка кадрів для компетентних органів проводилася за розробленою методикою США на базі американських, польських, канадських провідних шкіл із застосуванням знань фахівців відповідного профілю. Досвід цих та інших країн світу запозичують й інші держави, в тому числі й Україна. Зокрема, для системи Національної поліції України підготовку таких кадрів забезпечує Департамент оперативно-технічних засобів, який готує практичних поліграфологів із числа співробітників регіональних оперативних підрозділів. Служба безпеки України також самостійно здійснює собі підготовку поліграфологів для виконання завдань підпорядкованих її відомству. Однак більшість вітчизняних правоохоронних та силових структур не мають власних можливостей і потенціалу у підготовці спеціалістів поліграфа. Виконання цих завдань перебирають на себе приватні школи поліграфологів. Їх не так багато в Україні як у провідних країнах світу, однак достатньо для забезпечення потреб ринку спеціалістами такого напрямку діяльності. Провідними в цьому процесі є Центр курсової підготовки поліграфологів, очолюваний знаним вітчизняним

експертом-поліграфологом Усіковим І.П., школа поліграфологів Всеукраїнської асоціації поліграфологів (Морозова Т.Р., Ведмідь В.А.) та курси підготовки поліграфологів у вищій школі управління ПрАТ ВНЗ “Міжрегіональна Академія управління персоналом”. Кількість відведених академічних годин і термін навчання значно менший ніж у аналогічних зарубіжних школах, однак це жодним чином не позначається на якості підготовлених ними спеціалістах поліграфа. Обґрунтовується це тим, що на етапі відбору претендентів на навчання здійснюється більш ретельний їх конкурсний відбір через психологічне тестування, яке дає можливість відсіяти слабкий потенційний кадровий контингент. Ці та інші школи більше зосереджують увагу на психології, фізіології, психофізіології, теорії і практиці поліграфологічної діяльності, включаючи основи технічного наповнення комплексу поліграфа та принципу його роботи; застосуванні передових методик, які отримали всесвітнє визнання; техніки підготовки тестів; організації та етапів проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа; аналізу отриманих даних, інтерпретації та документальному оформленні їх результатів. Водночас менше акцентується уваги на історії поліграфологічної діяльності, фармакології, психопатології, статистиці тощо.

У всіх вітчизняних школах поліграфологів чільне місце приділяється кваліфікації таких спеціалістів, хоча не все вдається, бо для досягнення поставленої мети мають бути створені відповідні умови і фахівці відповідного профілю. Що ж до першого (умов навчання). Зрозуміло, що згідно загальноприйнятих вимог найкраще для цього процесу підходить будь-який заклад вищої освіти. По-перше, це надає цьому процесу офіційного статусу, що позитивно впливає на свідомість та імідж майбутніх поліграфологів. По-друге, в закладах вищої освіти створені належні умови для навчання (відповідні аудиторії, матеріально-технічне забезпечення та ін.), і на відміну від оренди площі зали у бізнес-центрах значно нижча вартість оренди. Друга, ключова складова, – це фахівці відповідного профілю, які забезпечують навчання майбутніх поліграфологів. З урахуванням того, що таких професіоналів спеціально не готують, тобто відсутня державна підготовка цих кадрів, вони виростають самостійно до рівня викладачів цього профілю діяльності. Від якості освітнього процесу організованого такими викладачами залежить якість випущених ними молодих поліграфологів. Нажаль у приватних школах освітні програми за якими вони здійснюють навчальний процес ніким не затверджується на державному рівні і жодним органом чи інстанцією не контролюються. Не впорядкованість цього процесу діяльності спричиняє його розбалансованість. На далі він переростає у несприйняття однієї школи іншою, а відповідно й одне одного як професіоналів. Наразі в Україні діє кілька шкіл підготовки поліграфологів, зокрема російська (Росія) й американська (США). Спеціалісти-поліграфологи, як представники цих шкіл, часто стикаються з проблемними питаннями практичної поліграфології із-за несприйняття окремих

методичних, тактичних та інших складових цього процесу діяльності, а також із-за відсутності набутих знань у розрізі її певних аспектів. Такі розбіжності утворюють умовну стіну нерозуміння, особливо в ситуації, коли відбувається комунікація через участь у науково-практичних заходах, або ж в порядку підвищення кваліфікації кадрів. Відсутність певних знань породжує їх несприйняття, або ж потребу у володіння ними. Вихід із цієї ситуації один – це підготовка поліграфологів за єдиними державними розробленими й затвердженими освітніми стандартизованими програмами для цієї галузі знань. Упорядкування цього процесу дасть можливість забезпечувати освітній процес підготовки поліграфологів як державними, так і приватними школами, як то і будь-який інший фах чи спеціальність, а вибір школи залишатиметься прерогативою самих її слухачів.

Ключовим проблемним питанням у кваліфікації спеціаліста поліграфолога є його базова профільююча освіта після якої він буде фахово надавати послуги в зазначеній галузі знань. Питання відкрите, дискусійне й поки що перебуває у площині невизначеності. Побутують різні трактування науковців і практиків вивчення питань поліграфології щодо їх розв'язку. Частина дослідників цього неординарного питання доходять думки, що це мають бути базові знання психолога, які формують основу знань поліграфології з додаванням навичок роботи майбутнього спеціаліста на поліграфі. Знання психології мають відображення у тестах-стимулах і від правильності їх побудови залежить якість проведеного дослідження. Тобто, психологічний вплив слів-подразників викликає відповідне емоційне збудження в досліджуваній особі із застосуванням поліграфа. Поєднання психології з кібернетикою та інформатикою дає позитивний імпульс для розвитку сучасної поліграфології.

Інші ж віддають перевагу юридичній освіті, адже процедура проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа має багато спільного з процесуальною діяльністю, зокрема слідчими (розшуковими) діями такими як допит, слідчий експеримент, тактика пред'явлення для впізнання. Схожість полягає у застосуванні тактичних прийомів, які в своїй основі є психологічними, зокрема у питаннях кримінального судочинства. Поліграфолог як і слідчий для кожної процедури дослідження підбирає індивідуальну тактику, яка передбачає собою конкретну мету і завдання. Це може бути комунікативне спілкування на етапі підготовки до проведення поліграфологічного дослідження (передтестова бесіда), що направлене на пізнання досліджуваної особи або застосування відповідних тестів (стимулів) спрямованих на встановлення протидії збоку неширих суб'єктів дослідження тощо. Або ж демонстрування результатів пробних стимулюючих тестів, які орієнтовані на демонстрування досліджуваній особі варіантів неможливості обдурити поліграф і приховати брехню людини.

Ще частина вчених і практиків наголошують на базовій освіті медика, бо багато в чому поліграфологія є дотичною до медицини і технічне приладдя

частково запозичене саме з цієї науки (манжета для вимірювання тиску, датчики дихання). Відображення отриманих реакцій на комп'ютерних поліграмах, на їх думку, – це також є їх сферою діяльності, оскільки медики володіють знаннями розшифрування цих даних і тому подібне. Єдності у цьому проблемному питанні немає і до нині, хоча, варто погодитися, що його центр тяжкості більше зміщений до базової освіти психолога, адже знання психології беруть гору над рештою знань, які об'єднує в собі поліграфологія.

Побуває думка й іншої групи науковців, які не роблять акцент на конкретній вищій освіті, яку здобула особа, що планує перекваліфікуватися на поліграфолога. Аргументуючи це тим, що не кожна особа, яка має вищу освіту психолога, юриста, медика, кібернетика тощо здатна стати поліграфологом. На їх думку, окрім базової освіти має бути ще й низка інших важливих для цього процесу якостей поліграфолога як набутих, так і природних (такт, критичне мислення, комунікація). І що далеко не всі особи з вищою освітою, навіть наближеною до поліграфології, здатні володіти цими знаннями і вміннями їх застосувати на практиці, тому й не варто зосереджувати свою увагу тільки на освіті, яка найбільше представлена у поліграфології. По суті вони праві, адже психологічні знання така особа отримує в процесі цільового навчання на поліграфолога, які їй додаються до здобутої раніше вищої освіти спеціаліста чи магістра. Його входження в професію відбуватиметься поступово з урахуванням набутих теоретичних знань поліграфології у поєднанні з практикою, якої особа отримує в процесі своєї діяльності у цій специфічній галузі знань. Надалі поліграфолог формуватиме свої знання практично самостійно, у кращому випадку під патронатом свого наставника, у якого пройшов/пройшла таке цільове навчання та працюючих у цій професії “колеги по цеху”. У цьому випадку суттєвою може бути міжнародна практика, згідно якої поліграфолог початківець повинен працювати не менше одного року в реальних умовах після закінчення навчання під постійним контролем (наглядом) провідного наставника, переймати його досвід і надалі самоудосконалюватися. На їх думку, такий термін часу є достатнім для адаптації поліграфолога до нової професії й розумінні її специфіки, а заодно прийнятті для себе рішення чи до душі їм така професія і чи готові вони до перенесення постійного інтенсивного психологічного і фізичного навантаження.

На превеликий жаль, освітня діяльність поліграфолога в Україні на державному рівні й дотепер не є розробленою і жодний заклад вищої освіти не здійснює підготовку фахівців цього профілю. Відповідно завдячуючи приватним вітчизняним школам поліграфологів, які за підтримки міжнародних поліграфологічних шкіл, виробників поліграфів, профільних громадських організацій здійснюють процес цільової підготовки таких спеціалістів, які з часом через здобуті знання, власний досвід і практику виростають у професіоналів цієї галузі знань. На противагу існуючій вітчизняній практиці закордонна є більш контрольована профільними організаціями. Так, зокрема

Міжнародна асоціація поліграфологів США вимагає, щоб в обов'язковому порядку під час цільового навчання таких спеціалістів було залучено не менше трьох викладачів, які мають достатній практичний досвід роботи поліграфолога у три і більше років і не менше ніж 400 проведених ними поліграфологічних досліджень. Навіть запроваджена і діє система контролю якості підготовки поліграфологів “Програма контролю якості” (Quality Assurance Program). Правоохоронні органи федерального підпорядкування і федеральні спеціальні служби, що використовують поліграф у своїй практичній діяльності в добровільному порядку долучилися до цієї програми контролю якості підготовки поліграфологів. Такі групи контролю із складу експертів-поліграфологів надають оцінку якості організаційних, методичних і прикладних аспектів цього процесу діяльності. Вивчають існуючу практику застосування поліграфа, у тому числі позитивну і негативну у судах і слідстві, накопичують статистичні матеріали, контролюють і забезпечують постійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації спеціалістів-поліграфологів. Це слугує своєрідним гарантом якості надання освітніх послуг і практичних навичок з підготовки майбутніх поліграфологів. Шкода в Україні, як і більшості країн світу, недотримуються таких вимог, що часто ставить під сумнів якість підготовлених кадрів для поліграфології. Відсутність уніфікованих освітніх програм такої діяльності, неузгодженість питання щодо кількості академічних годин необхідних для підготовки такого спеціаліста, невизначеність процедури єдино розробленого документу про здобуття особою цієї освіти тощо, додає чимало проблем на виході фахівцеві, який приходить у цю професію. Тобто поліграфолог, який буде в подальшому надавати відповідні послуги у цій галузі знань і особливо коли його залучатимуть в експертну діяльність, обов'язково потрапить у бюрократичний колапс, оскільки далеко не всі державні інституції, зокрема судові, готові визнавати документ про цільову освіту поліграфолога, виданий приватною школою, таким що відповідає заявленим вимогам до цієї професії. Звісно потім однозначно виникає запитання, а чи достатніми є знання такої особи для проведення надважливих питань експертизи і формування цим фахівцем якісного висновку, будучи залученим в експертну діяльність? Щоб зняти гостроту цих та інших питань, поліграфологові на далі, для підтвердження свого професійного рівня знань в обов'язковому порядку потребуватиметься документ державного зразка, а це можливо тільки в ситуації, коли він пройде цільове періодичне підвищення кваліфікації як практикуючий поліграфолог за необхідної кількості академічних годин, не менше 90 академічних годин, у державних закладах вищої освіти і отримає відповідний диплом чи сертифікат. Періодичне підвищення кваліфікації поліграфолога є обов'язковим атрибутом якості виконання ним завдань. До прикладу спеціалісти-поліграфологи, які працюють у структурі Міністерства оборони США, в обов'язковому порядку проходять перепідготовку кожні два роки обсягом не менше 80 академічних годин із складанням підсумкового іспиту та

отриманням відповідного підтверджувального документу. Однак в Україні таке підвищення кваліфікації практикуючих поліграфологів є позаконтрольним процесом і більшість спеціалістів поліграфа по закінченні цільового навчання таку процедуру не проходили. Наразі настав час звернути увагу на ці та інші питання, які потребують ретельного аналізу, оцінки і прийняття стосовно них конкретних, в тому числі й кардинальних рішень.

Не менш важливим питанням кваліфікації спеціаліста поліграфолога є кадровий відбір осіб у цю професію. Саме відбір, а не хаотичне наповнення груп майбутніх поліграфологів. У питанні відбору таких кандидатів акцент має бути зміщений від кількості до якості. По-перше, повинен бути проявлений інтерес у людини до цієї професії. Від її бажання багато в чому залежатимуть і набуті нею знання. Особливо важко буде впоратися з цим питанням державним цивільним структурам чи відповідним службам, де направлення на навчання поліграфологів здійснюватиметься за вказівкою керівництва поза волею і бажанням самої особи. Інтерес такого поліграфолога до професії буде практично мінімальним. Він завершуватиметься простою процедурою виконання завдання в рамках її посадових обов'язків і жодним чином така особа не занурюватиметься в тонкощі поліграфології, зокрема в запровадження інновацій, пов'язаних з процесами діяльності. По-друге, окрім бажання особи стати поліграфологом має для цього бути ще й хист. Її рівень інтелекту повинен відповідати заявленим вимогам до оволодіння цими знаннями, а в подальшому виконанні завдань передбачених цим видом діяльності. Необхідно розуміти, що професія поліграфолога стосується репутації досліджуваної особи із застосуванням поліграфа, честі та гідності, й навіть долі людини, і її можна порівняти з професією лікаря, де від не правильно встановленого ним діагнозу в пацієнта погіршується стан здоров'я і вона страждає, а її життя перетворюється на муки. Щоб уникнути таких прогалин в своїй професії поліграфолог повинен постійно працювати над підвищенням рівня своїх знань. Це може відбуватися в спосіб забезпечення самоосвіти, коли спеціаліст цікавиться інноваціями в галузі поліграфології і апробує їх у своїй практичній діяльності. Також може відбуватися й шляхом спільної участі поліграфолога в освітніх, наукових та науково-практичних заходах, організованих представниками закладів вищої освіти, громадськими організаціями, практиками, в тому числі закордонними. Через конференції, круглі столи, практичні й тематичні семінари досягається можливість підвищити рівень своїх знань, а також отримати нові знання і технології поліграфологічної діяльності. По-третє, входження в професію поліграфолога в обов'язковому порядку передбачає собою відповідність певним критеріям, якими має володіти спеціаліст. Тобто тих важливих особистісних якостей людини, які необхідні для цієї професії, а це: чесність, порядність, комунікативність тощо. Дві перші із зазначених позицій є найбільш цінними для професії поліграфолога. Це обґрунтовується тим, що поліграфологічний процес передбачає собою надання оціночного судження поліграфолога щодо

отриманих ним результатів проведених досліджень, на основі яких часто ініціатор цієї процедури приймає рішення, й проявлення непорядності з боку спеціаліста може зашкодити досліджуваній особі із застосуванням поліграфа і винесеного щодо неї не справедливого рішення. Відсутність цих чеснот у поліграфолога позбавляє його неупереджено ставитися до досліджуваної особи і статусу в якому вона перебуває. Спеціаліст у цій галузі знань має демонструвати не тільки свої професійні якості, а й бути справедливим та об'єктивним і намагатися правильно оцінити ситуацію в якій перебуває досліджувана особа й сприяти їй у правильному сприйнятті процедури поліграфологічного процесу. Тобто, переконати особу у своїй незалежності від ініціатора (замовника) дослідження й самостійності у прийнятті ним об'єктивного рішення.

Що стосується складової, яка значиться як комунікація, то її слід сприймати не тільки як процес спілкування між людьми, майстерність поліграфолога вести діалог із досліджуваною особою та іншими залученими в цей процес суб'єктами, а як ключову складову поліграфологічної діяльності. Комунікація в процедурі проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа займає 60-70% від усього процесу (знайомство і загальне орієнтування досліджуваного на проведення тестування, передтестова, міжтестова та післятестова бесіди). Спеціаліст-поліграфолог вибудовує комунікацію таким чином, щоб максимально отримати інформацію як про досліджуваного суб'єкта, так і володіння ним даними, що є предметом цього дослідження. Вміння правильно її організувати слугує запорукою на його результативність. Через злагоджене комунікативне спілкування поліграфолог глибше занурюється в тематику важливих і проблемних питань, що цікавлять ініціатора (замовника), тим самим пізнає їх зміст, який потім трансформує у питання-стимули. Якість поставлених ним запитань у тестах буде залежати як від поінформованості про подію, факт чи явище так і вміння перетворити цей інформаційний масив у тестові запитання. Головне щоб досліджувана особа зрозуміла сутність цих запитань і вони не викликали в неї агресію із-за некоректності у формулюванні чи надмірному натиску з боку поліграфолога. Часто досліджувана особа сприймає поліграфолога як продовження дій і обраного курсу ініціатором (замовником), особливо у ситуації кримінального судочинства. Практично завжди вона ставиться з пересторогою до поліграфолога і побоюється, що її відвертість може їй же самій і зашкодити. У свою чергу поліграфолог має бути також обачним і не переходити межу дозволеного. По-перше, нічого наперед не гарантувати, а тим паче не обіцяти як винагороду за відвертість досліджуваної особи у наданні нею правдивої інформації. По-друге, – пам'ятати про те, що певна частина індивідів уміє майстерно маскуватися під безневинних, необізнаних, довірливих, ошуканих, нещасних людей. Вони знають як можна маніпулювати іншими людьми досягаючи поставленого результату. Важливо, щоб під цей негативний вплив не

потрапив поліграфолог і не піддався на умовляння так названої «жертви». Зваженість, продуманість, холонокровність у поєднанні з елементами дипломатії, забезпечить поліграфологові відокремити приховану брехню від правди. Якщо ж насправді людина потрапила в складну життєву ситуацію і вона потребує допомоги у вирішенні проблемного питання, вона всіяко буде своїми діями, щирими намірами, відвертістю і відкритістю сприяти поліграфологу у його розв'язку. Тому, тільки правильно застосована тактика поліграфолога через встановлення психологічного контакту з досліджуваною особою здатна переконати останнього у забезпеченні кредиту довіри до такого спеціаліста і процедури проведеного ним дослідження.

2. Практичний досвід і навантаження на поліграфолога

Важливим питанням міждисциплінарної науки поліграфології є особистий практичний досвід майбутнього поліграфолога. Він повинен бути не менше ніж три роки від початку трудового стажу до входження в цю професію. Навіть у вимогах приватних шкіл до кандидатів на навчання поліграфолога прописано, що особа на момент відбору її в школу поліграфолога повинна мати вищу освіту, практичний досвід не менше трьох років і бути за віком не меншою за 25 років. Чому це так важливо для професії поліграфолога? Людина, що приходить у практичну сферу поліграфології має бути уже із відповідно сформованим світоглядом і життєвими принципами. Зрозуміло, що у 28 у 30 років цей процес ще остаточно не завершився. Він й надалі буде вибудовуватися в процесі життєдіяльності поліграфолога і подальшого накопичення ним практичного досвіду. Поліграфологові доведеться занурюватися у тонкощі проблемних питань, що виносяться ініціатором (замовником) дослідження на їх перевірку і по її завершенні готувати обґрунтовану на них відповідь, а тому спеціалістові без практичного досвіду це зробити буде в край важко. Одних тільки теоретичних знань поліграфології недостатньо для прийняття об'єктивного рішення. Важливо не тільки розуміти зміст проблемного питання і механізм його вирішення, а й розібратися у тому, що слугувало причиною його утворення. Тобто встановити причинно-наслідковий зв'язок проблемної ситуації, який допоможе поліграфологові правильно підібрати і побудувати тестові запитання-стимули. Навіть незначний, але власний життєвий досвід і практика дасть можливість більш ґрунтовно оцінити конкретну ситуацію, яка потребує з'ясування і буде важливою ініціаторові (замовникові) для прийняття ним рішення по суті розгляду питання. Окрім того, потрібно розуміти, що досліджувана особа із застосуванням поліграфа довірятиме поліграфологові більш зрілому, а ніж молодому. Старшому за віком спеціалістові простіше буде пояснити обставини справи, стан чи ситуацію в якій перебуває досліджувана особа. Такому поліграфологові легше вибудувати комунікацію з досліджуваною особою і намагатися встановити з нею психологічний контакт, особливо, коли вона сама того потребує. Правильно підібраний підхід до досліджуваного,

застосування відповідного стилю для спілкування, вміння вислухати і пояснити – це, та інше, дає можливість краще розпізнати в такій особі її справжню сутність. Вона, відчуваючи до себе позитивне ставлення поліграфолога, за умови, що в своїх помислах і діях щира, максимально сприятиме йому у якісному проведенні ініційованого замовником психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа. Буде уважною, зосередженою і послухною в процедурі дотримання вимог до такого виду досліджень. Не створюватиме ситуацій, за яких поліграфологові доведеться робити їй зауваження або ж і взагалі відмовитися від подальшого проведення запланованого ініціатором (замовником) психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа. Назагал, поліграфолог через власний життєвий і практичний досвід, майстерність в процедурі переконання і спонукання особи до кращих її якостей та за рахунок отриманого кредиту довіри з боку досліджуваного має всі шанси досягти мету і завдання ініційованого замовником поліграфологічного дослідження.

Немаловажне місце у цьому процесі відіграє зовнішній вигляд, манера і поведінка поліграфолога. Ці складові впливають на всебічне формування уявлення досліджуваної особи про спеціаліста у цій специфічній галузі знань. Поліграфолог має демонструвати не тільки свій професіоналізм у знаннях та навичках поліграфології, а й належно їх доповнювати своїм охайним виглядом і поведінковими реакціями. Це не має сприйматися як те, що всі спеціалісти цієї галузі знань в обов'язковому порядку зобов'язані дотримуватися певного дрескоту чи носити однострій, строгий костюм із краваткою, або ж відповідного стилю сукню – жодним чином ні. Одяг має відповідати демократичному рівню цієї професії: бути чистим, охайним і в міру стильним. Вбрання не повинне викликати відразу, подив чи значний інтерес у досліджуваної особи, оскільки воно може негативно впливати на проявлені нею реакції в процесі проведення запланованого ініціатором (замовником) дослідження. З урахуванням того, що психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа є тривалою в часі процедурою, зовнішній вигляд поліграфолога може викликати роздратування в досліджуваної особи і бажання припинити участь у її подальшому проведенні. Але найбільшу негативну реакцію може викликати в досліджуваної особи груба поведінка і зневажлива манера комунікації з боку поліграфолога. Зверхність, зухвалість, принизливість, яка, як правило, супроводжується підвищенням тону розмови, викриками, жестикуляцією уведе особу в ступор і подальша процедура дослідження із застосуванням поліграфа зійде нанівець. Поліграфологу не тільки не вдасться досягти поставленої мети дослідження, а й забезпечить негативні умови для підриву власної репутації, в тому числі і ставлення до цієї процедури дослідження. Створить прецедент для негативного відношення з боку інших осіб до цього виду досліджень і кваліфікації спеціалістів, які їх проводять.

Не часто, але трапляються в практиці випадки, коли поліграфологи під час проведення дослідження користуються сторонніми предметами такими як чотки, пісочний годинник, запальничка, автоматична стержева ручка тощо, тримаючи їх в своїх руках або ж рухаючи, клацаючи чи пересуваючи їх із місця на місце. Вони не надають цьому жодного значення, бо для них – це талісмани, важливий атрибут при комунікації, чи навіть шкідлива звичка. Поліграфолог автоматично ними заповнює простір у спілкуванні з досліджуваною на поліграфі особою, навіть не підозрюючи, що такі речі чи предмети цілком можуть впливати на психіку і поведінкові реакції свого співбесідника. Така манера поліграфолога є неприйнятною для даного виду досліджень. Всі ці та інші речі відносяться до сторонніх предметів, які можуть як відволікати досліджувану особу від процедури дослідження, так і нагадувати їй про перенесені нею неприємні спогади в яких фігурували такі ж або подібні речі чи предмети.

Неузгодженим і доволі спірним залишається на разі питання, що стосується навантаження поліграфолога у повноцінному виконанні ним своєї професійної діяльності. Жодним документом, окрім Стандартів професійної практики Американської Поліграфологічної Асоціації, від 23.08.2019 року, не регламентовано цю важливу складову поліграфологічного процесу. Від поліграфолога, як найманого працівника чи самозайнятої особи, вимагається одне – своєчасне і якісне виконання завдання. Однак ніхто не враховує специфіки цього виду діяльності. Багато хто вважає професію поліграфолога суто технічною, де шаблонно виконуються всі дії згідно запрограмованого сценарію в якому роль спеціаліста поліграфа є номінальною. У окремих видах спеціальної літератури поліграфолога ще називають оператором поліграфа. Це далеко не так. Роль поліграфолога у поліграфологічному процесі значно важливіша, а ніж бути просто оператором, функції якого практично зводяться до контролю за тим, що відбувається. Насправді він не тільки демонструє свої технічні здібності роботи на поліграфі, а забезпечує комплексну процедуру професійної діяльності, яка поєднує в собі низку організаційних, технічних, тактичних і методичних складових. Це складний розумовий і трудомісткий процес. Поліграфологові доводиться витратити багато часу на вивчення матеріалів, які надаються ініціатором (замовником) психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа, співвідносити запитання з техніками і методами поліграфологічного процесу, формувати запитання у тести-стимули, контролювати за реакціями досліджуваних осіб, корегувати питання в процесі їх постановки, аналізувати і оцінювати отримані реакції та готувати на їх основі обґрунтовані висновки. Якість роботи поліграфолога залежить не тільки від його професійних здібностей, а й можливості мати доступ до інформації, яка потребує перевірки і повною мірою володіти нею. Зрозуміло, що все залежить від сфери і напряму застосування поліграфа і завдань, які

ставляться ініціатором (замовником) чи керівником перед спеціалістом цього науково-технічного приладу.

Дещо простішим процесом є кадровий відбір осіб на обіймання ними відповідних посад, а також періодичні планові чи позапланові перевірки працюючого персоналу, оскільки там існують чітко визначені межі завдання і поліграфолог проводить ці дослідження за більш-менш вибудованою схемою, застосовуючи для цього типові апробовані методики. У такому випадку витрачення часу поліграфологом на виконання завдання буде значно меншим, а ніж у інших видах дослідження. Спеціаліст поліграфа зможе проводити одну, як виняток дві перевірки в день з урахуванням часу на опрацювання та оформлення отриманих результатів і відновлення власних сил до проведення наступних досліджень. Деякі поліграфологи практикують й інші підходи, а саме: проводять дві перевірки в день, а наступний день роблять вільним від виконання таких досліджень. Тобто між перевірками залишають собі день на опрацювання отриманих результатів і відновлення власних сил. Однак є певна частина поліграфологів, які проводять і по чотири-п'ять перевірок у день і готові працювати в такому режимі щоденно і вважають це нормою. Вони посилаються на міжнародну практику, яка на їх думку, цілком допускає таку кількість щоденних перевірок і не вбачає у цьому жодних проблем. Насправді – це не зовсім так. У розроблених Стандартах професійної практики Американської Поліграфологічної Асоціації, від 23.08.2019 року, якими користуються і яких дотримується більшість поліграфологів країн світу у п 1.7.9. цього документу зазначено, що поліграфолог, який є членом цієї асоціації, зобов'язаний проводити не більше чотирьох діагностичних або трьох доказових досліджень в один день, і не більше п'яти досліджень будь-якого виду в один день. Зміст цього пункту, як і інших, не слід сприймати буквально, оскільки у ньому йде мова не про кількість осіб, яких може протестувати в день один поліграфолог, а про обмеження в кількості питань, що виносяться на дослідження. Підтвердженням тому є Наказ від 04.11.2019 р. № 265/131 Про затвердження Інструкції з організації та проведення поліграфологами Національного антикорупційного бюро України психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа кандидатів на адміністративні посади в Офісі Генерального прокурора, в якому розділом II. Порядок організації та проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа, п. 11. встановлено рекомендоване навантаження для одного поліграфолога, яке має становити не більше двох досліджень на день та восьми на тиждень. Наші ж вітчизняні поліграфологи, ті які не застосовують у своїй практичній діяльності бальну систему оцінювання результатів реакцій досліджуваної на поліграфі особи, що відобразилися у вигляді кривих на поліграмах, а віддають перевагу автоматизованому процесу їх обрахунку значно менше затрачають зусиль і часу на отримання відповіді й узагальнення даних. Однак безальтернативно віддавати поліграми на автоматичне їх опрацювання є великим ризиком,

оскільки комп'ютерна програма не завжди розпізнає особливості, які відображаються на поліграмах, що і є ризиком у прийнятті хибного рішення поліграфологом. Бальна система, навпаки, шляхом ранжування дає можливість досягти достовірного результату за рахунок деталізованого аналізу результатів отриманих поліграм у поєднанні з матеріалами відеофіксації процесу поліграфологічного дослідження. Окрім цього частина поліграфологів не вбачають доцільність у відведенні тривалого часу на проведення передтестової та міжтестової бесіди з досліджуваною особою, пропонують зводити їх до мінімуму для оголошення тільки ключових позицій поліграфологічного процесу. На їх думку – це ефективно з позиції економії часу на проведення дослідження, що суттєво впливає на кількість їх виконання з розрахунку коефіцієнту корисної дії одного повноцінного робочого дня поліграфолога. Саме цей аргумент є часто застосовуваним роботодавцями у питаннях службових внутрішніх розслідувань чи розслідувань, пов'язаних із вчиненням кримінальних правопорушень, що зареєстровані в ЄРДР. Керівники підприємств, установ, організацій різних форм власності й різного посадового статусу часто перевищують свої повноваження і максимально збільшують навантаження на поліграфолога. Зокрема, під час призначення службових внутрішніх розслідувань вони намагаються як найшвидше дізнатися хто і чому спричинив збій у виробничому процесі й для цього в екстреному порядку залучають до з'ясування цих питань поліграфолога. Вони самостійно визначають коло неблагонадійних чи ризикових осіб і встановлюють їх кількісний та персональний склад, які в обов'язковому порядку мають пройти психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа. Як правило, отримані результати проведених поліграфологом досліджень лягають в основу прийняття керівництвом рішень, в тому числі й не завжди обґрунтованих. Особливо прикро, коли це стосується питань кримінального судочинства. Керівники різних структурних підрозділів вітчизняних правоохоронних органів та силових структур і відомств залучають у процес розслідування як власних штатних, так сторонніх поліграфологів. З урахуванням встановлених в КПК України процесуальних строків така діяльність хоч і не є обов'язковою, водночас має місце на етапі досудового розслідування. Швидкість її виконання не завжди відображає якість. Як правило виокремлений оперативний співробітник, що пройшов цільове навчання на поліграфолога і володіє навичками роботи на поліграфі, виконує такого роду завдання. Однак кількість осіб, відносно яких виникає потреба у проведенні психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа не завжди співвідноситься з часом виконання завдань. Поліграфологові доводиться значно перевищувати можливий ліміт проведення таких процедур у день або ж лічені години, і про їх якість не завжди можна говорити впевнено, що й створює певні проблеми процесу досудового розслідування. Подальше виконання завдань, пов'язаних із розслідуванням вчинених кримінальних правопорушень ускладнюється і далеко не останню роль в цьому процесі може відіграти саме

помилка поліграфолога, яка була допущена практично не з його вини. Обмеженість в часі й інтенсивність навантаження на поліграфолога неминуче призведе до хибного результату проведеного дослідження, а також спричинить збій в подальшій якості роботі самого поліграфолога. Із-за значного перенавантаження спеціаліст поліграфа не встигає повністю фізично і психологічно відновитися, що позначається як на результатах роботи, так і на стані його здоров'я. Фактично поліграфолог робить насилля над собою, що приводить до його вигорання в професії. Він втрачає пильність в роботі, поспішно готує тести без занурення у зміст проблемних питань слідства, мало часу приділяє аналізу отриманих результатів, їх оцінці й прийнятті рішення, які лягають в основу підготовленого ним письмового документу у вигляді довідки. Постійні фізичні, психологічні та інші надмірні навантаження рухають поліграфолога в напрямі професійної деформації. Поліграфолог атрафується і системно допускає брак у своїй роботі. Не якісне виконання ним доручених керівництвом завдань часто спричиняє конфліктні ситуації, в цілому порушує мікроклімат у колективі, знижує показники в роботі структурного підрозділу, і як результат, відбувається процес відсторонення, переведення чи звільнення такого працівника із займаної ним посади.

3. Класифікатор професії і кваліфікаційні вимоги до посади поліграфолога

До недавнього часу професія поліграфолога перебувала у ситуації неповної юридичної визначеності. Це проявлялося в тому, що у чинному Національному класифікаторі професій ДК 003:2010 “Класифікатор професій”, датованому від 28.07.2010 року, така професія містилася в професійному угрупованні “Інженери в галузі електроніки та телекомунікацій” і визначалася як “Експерт-поліграфолог”. Однак, це не зовсім правильно, оскільки поліграфолог жодним чином не мав відношення до інженерії та пов'язаної з цією професією діяльності, а назва цієї посади додавала труднощів у роботі поліграфолога, оскільки не всі види поліграфологічного процесу передбачали процедуру проведення відповідного виду судової експертизи. Задля вирішення проблематики зазначеного питання за ініціативи ГО “Колегія поліграфологів України” спільно з іншими зацікавленими міністерствами, установами та закладами, з метою усунення недоліків у застосуванні назви професії “Експерт-поліграфолог” у сфері проведення досліджень із застосуванням поліграфа, було запропоновано профільному міністерству змінити застарілу назву на нову з наданням належного обґрунтування та необхідного переліку відповідних документів. Як результат, Міністерство економіки України 25 жовтня 2021 року видало наказ № 810–21 “Про затвердження Зміни № 10 до Національного класифікатора ДК 003:2010”, яким внесло новачки у Національний класифікатор України ДК 003:2010 “Класифікатор професій”. Відтак, уведено нову професійну назву роботи (посади) “Поліграфолог” (код

2490, підклас 2490 “Поліграфолог”, професійне угруповання “Професіонали, що не входять в інші класифікаційні групи” розділу 2 “Професіонали”) та скасовано застарілу і невірну професійну назву роботи (посади) “Експерт-поліграфолог” (код 2144.2, підклас “Професіонали в галузі електроніки та телекомунікацій”, професійне угруповання “Інженери в галузі електроніки та телекомунікацій” розділу 2 “Професіонали”). Доцільність уведення цих змін у Національний класифікатор професій обґрунтовується тим, що проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа не відноситься до галузі наук електроніки та телекомунікації, а є окремою галуззю знань, що підтверджується сучасними міжнародними інформаційними даними. У додаток до нової професії “Поліграфолог” була розроблена та затверджена кваліфікаційна характеристика професії “Поліграфолог” (наказ № 1 ГО “Колегія поліграфологів України” від 07.12.2020 р.), що набула чинності з дати затвердження Зміни № 10 до Національного класифікатора професій (наказ № 810–21 Міністерства економіки України від 25.10.2021 р.). На тепер її зміст має наступне відображення:

Кваліфікаційна характеристика ПОЛІГРАФОЛОГ

Завдання та обов’язки. Керується чинним законодавством про забезпечення прав і свобод людини і громадянина та нормативно-правовими актами, що визначають діяльність органів управління та організацію і проведення досліджень (тестувань, опитувань) із застосуванням поліграфа. Проводить дослідження (тестування, опитування) із застосуванням поліграфа на підставі звернення ініціатора щодо виконання такої процедури, аналізує та інтерпретує результати дослідження (отримані у відповідь на пред’явлені психологічні стимули) та надає висновок (готує звіт, довідку). Надає пропозиції ініціатору щодо організаційного забезпечення проведення дослідження (тестування, опитування) із

застосуванням поліграфа. Планує роботу та проводить аналіз її результатів. Веде установлену документацію. Застосовує сучасну методологію в галузі поліграфології. Дотримується міжнародних та національних етичних стандартів в своїй професійній діяльності. Підтримує взаємодію з міжнародними та вітчизняними фахівцями поліграфології та профільними громадськими об’єднаннями (поліграфологів, психологів, судових експертів, юристів, тощо). Удосконалює свій професійний рівень, бере участь у наукових та науково-практичних заходах.

Повинен знати: Конституцію України, закони, укази, постанови, розпорядження, накази, інші нормативно-правові акти, які регламентують діяльність поліграфологів та організацію і проведення досліджень (тестувань, опитувань) із застосуванням поліграфа; права, обов’язки та відповідальність поліграфолога; основи психології; основи анатомії та фізіології людини; основи

правознавства; стандарти та етичні міжнародні та вітчизняні вимоги до поліграфолога; правила експлуатації та мати навички застосування поліграфа; сучасні методи та методики проведення досліджень (тестувань, опитувань) із застосуванням поліграфа; побудову тестових запитань для дослідження (тестування, опитування) із застосуванням поліграфа; передтестові, міжтестові та післятестові методи і процедури дослідження (тестування, опитування) із застосуванням поліграфа; методи оцінки та аналізу результатів поліграфологічного дослідження; сучасну літературу за фахом; історію і розвиток поліграфології у світі та в Україні; передовий вітчизняний і закордонний досвід у галузі досліджень із застосуванням поліграфа; правила оформлення ділової документації; правила особистої безпеки; державну мову.

Кваліфікаційні вимоги

Провідний поліграфолог: вища освіта першого або другого рівня за ступенем бакалавра або магістра за будь-якою спеціальністю та галуззю знань; наявність стажу роботи не менше як три роки; підготовка за програмами з проведення досліджень із застосуванням поліграфа, що підтверджується відповідним документом (свідоцтвом, сертифікатом). Наявність відомостей про відсутність судимості. Підвищення кваліфікації, що підтверджується відповідним документом (свідоцтвом, сертифікатом). Стаж роботи за посадою поліграфолога I категорії не менше ніж 2 роки.

Поліграфолог I категорії: вища освіта першого або другого рівня за ступенем бакалавра або магістра за будь-якою спеціальністю та галуззю знань; наявність стажу роботи не менше як три роки; підготовка за програмами з проведення досліджень із застосуванням поліграфа, що підтверджується відповідним документом (свідоцтвом, сертифікатом). Наявність відомостей про відсутність судимості. Підвищення кваліфікації, що підтверджується відповідним документом (свідоцтвом, сертифікатом). Стаж роботи за посадою поліграфолога II категорії не менше ніж 2 роки.

Поліграфолог II категорії: вища освіта першого або другого рівня за ступенем бакалавра або магістра за будь-якою спеціальністю та галуззю знань; наявність стажу роботи не менше як три роки; підготовка за програмами з проведення досліджень із застосуванням поліграфа, що підтверджується відповідним документом (свідоцтвом, сертифікатом). Наявність відомостей про відсутність судимості. Підвищення кваліфікації, що підтверджується відповідним документом (свідоцтвом, сертифікатом). Стаж роботи за посадою поліграфолога не менше ніж 1 рік.

Поліграфолог: вища освіта першого або другого рівня за ступенем бакалавра або магістра за будь-якою спеціальністю та галуззю знань; наявність стажу роботи не менше як три роки; підготовка за програмами з проведення досліджень із застосуванням поліграфа, що підтверджується відповідним документом (свідоцтвом, сертифікатом). Наявність відомостей про відсутність судимості.

Зміст викладеної кваліфікаційної характеристики поліграфолога отримав всебічну підтримку профільних інституцій на етапі обговорення цього важливого для суспільства документу. Відповідно до Порядку розроблення та затвердження кваліфікаційних характеристик, затвердженого наказом Мінсоцполітики від 31.05.2017 року № 918, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України від 23.06.2017 року за № 784/30652, кваліфікаційна характеристика “Поліграфолог” погоджена з Мінекономіки (аркуш погодження листом Мінекономіки від 05.03.2021 року за № 4703–03/14470–07). Варто наголосити, що зміни у назві професії поліграфолога та визначення кваліфікаційних вимог до неї (кваліфікаційна характеристика) є сучасним кроком до приведення у відповідність переліку професійних назв в Україні згідно з нормативами міжнародних стандартів у цій сфері діяльності. Водночас необхідно зазначити, що нову назву професії “Поліграфолог”, яка відноситься до професійного угруповання 2490 “Професіонали, що не входять в інші кваліфікаційні угруповання”, не слід сприймати як обов’язкову для всіх сфер людської життєдіяльності, в яких застосовується поліграф, адже її ініціювання у зміні назви здійснювалося саме громадською організацією за підтримки окремих державних інституцій, а це означає, що чинність цієї назви є обмеженою (не обов’язковою) у використанні. Тобто, назва цієї посади професії не має в обов’язковому порядку застосовуватися центральними органами виконавчої влади та місцевими органами державної влади для робіт з проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа, що здійснюються в цих міністерствах, відомствах, установах. Вони можуть брати цю назву за основу при формуванні своїх внутрішніх інструктивних документів із посиланням на її вихідні дані, а у разі не підтримання такої, самостійно розробляти професійну назву посади поліграфолога з внесенням змін до Національного класифікатора професій.

РОЗДІЛ 3. МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПОЛІГРАФОЛОГА

1. Теоретичні основи моралі та етики

Згідно офіційних тлумачень термін “мораль” (лат. *moralis* – моральний) являє собою систему поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві і є однією із форм суспільної свідомості. Мораль слугує свідченням певного рівня розвитку, духовної зрілості людини, характеру її відносин з іншими людьми та світом. Вона виступає системою поглядів, уявлень, норм і оцінок, що впорядковують поведінку людей. Її основу становлять переконання, звичаї, традиції, громадська думка. Мораль охоплює всі сфери суспільного буття: ті, що регулюються державою (політика, виробництво, соціальна сфера, сім'я та ін.), і ті, які невіддільні державі (любов, дружба, товаришування, побут, уподобання тощо). Мораль слугує регулятором моральної поведінки людини. Вона формується на основі «психологічних рефлексів», що виробляються внаслідок тривалої дії страху соціального суду, та неусвідомлюваних механізмів психологічного захисту. Переважно користується нейтральною пригнічувальною дією, в критичних моментах провокує негативні емоції та рідше задоволення від слідування власним цінностям (складний психологічний процес поєднання потреб та контролю). Мораль має свою структуру і утворює два напрями: моральну свідомість і моральну практику (моральність). Перший (моральна свідомість) – керується певною системою моральних норм, оцінок, принципів і фіксує моральні відносини у суспільстві, що являє собою динамічний процес. Має внутрішній поділ на суспільну (групову) та індивідуальну (особистісну) моральну свідомість. Суспільна (групова) моральна свідомість виражається через такі елементи як: моральні вимоги і моральні цінності. Натомість елементи індивідуальної (особистісної) моралі представлені у вигляді морального обов'язку та моральних цінностей. Другий напрям (моральна практика) або моральність демонструє моральну діяльність і моральні відносини. Перша має предметно-змістовну визначеність і внутрішню особливість і являє собою єдність моральної свідомості і практичної діяльності. Друга – уособлює сукупність моральних зв'язків між людьми у процесі їх повсякденної діяльності. В цілому мораль ґрунтується на основоположному принципі, який визначає і сповідує найвищою цінністю людину, її честь і гідність. Реалізується мораль через наступні ключові функції: регулятивну, комунікативну, пізнавальну і виховну. Кожна з них наділена змістовним наповненням і своєю направленістю. Систему моральних принципів уособлює етика (лат. *ethica*, від грец. *ethos* – вдача, звичка). Вона відображає філософське бачення, дисципліну про походження і сутність моралі, а також норми поведінки, сукупність моральних правил соціальної спільноти. Етика являє собою область знань, тобто науку про мораль і базується на тому, що мораль об'єктивно існує незалежно від суб'єктивних уявлень. Разом з тим це не

тотожні поняття, оскільки мораль виступає об'єктом вивчення етики. Між собою мораль та етика є взаємопов'язаними поняттями, бо відображають мотиви діяльності людини і зміст її життєвих цінностей з різницею у оціночному характері першого та нормативності другого. Тобто, етика має нормативний характер, а мораль є проявом тонких людських взаємин. Етика, як наука, окрім вивчення, аналізу та узагальнення норм і принципів моралі, які побутують в цивілізованому суспільстві, забезпечує вироблення моральних уявлень, що сприяють подальшому розвитку соціуму та діяльності у ньому свідомих індивідів, утвердженню основоположних принципів добропорядності, справедливості та гуманізму.

Структура етики як науки, об'єднує собою кілька змістовних блоків, що перебувають між собою у щільному взаємозв'язку і взаємодії, а саме:

1. Емпірична етика, яка описує, констатує та аналізує вдачу, звичаї, моральні чесноти представників різних народів і народностей, соціальних груп і прошарків, різних спільнот, які й складають моральні стосунки у суспільстві на різних етапах його розвитку.

2. Загальної теорії моралі, або філософські проблеми етики, де мова йде про походження моралі, її сутність, структуру, специфіку, співвідношення моральної необхідності, свободи і відповідальності, моральні аспекти сенсу життя тощо.

3. Нормативної етики як сукупність зведених і виписаних вимог, приписів суспільства і стереотипів поведінки особистості, її моральних якостей, які відповідають суспільним моральним нормам.

4. Теорії морального виховання, або педагогічної етики, яка забезпечує засвоєння індивідами встановлених моральних зразків поведінки.

5. Професійної етики, яка покликана визначити й обґрунтовано описати особливості моралі різних професійних груп, виходячи зі специфіки їхньої діяльності.

6. Історичної етичної думки, яка демонструє, як утворюється коло етичних проблем, як змінювались способи постановки проблем, підходи до їх вирішення, як поглиблювалось розуміння природи моралі, її призначення і функції у житті суспільства, а також закономірностей її розвитку і функціонування.

Із переліку названої структури етики зосередимо увагу на її нормативному та професійному блоці. Щодо їх характеристики:

1. Нормативний блок можна розглядати під двома кутами зору, а саме: як нормативну етику, яка представлена у вигляді філософської дисципліни, і як розділ теоретичної етики, що вивчає наявні норми моралі та моралістичні вчення. Не занурюючись в глибини дослідження з позиції філософської дисципліни, сконцентруємося на теоретичній етиці і, зокрема взаємозв'язку моралі та права. Щільно між собою контактуючи ці складові наділені спільними та відмінними рисами. Спільність полягає в тому, що мораль та етика мають одну вихідну природу, хоча реалізуються різними способами пізнання суспільного життя людства і регулюються індивідуальними видами соціальних

норм. Беззаперечно, їх подібність значно висока, через мету регулювання суспільних відносин, яка спрямована на досягнення справедливості у відносинах між людьми, що й забезпечує індивідуальний розвиток особистості у поєднанні з соціумом. Обидві мають направленість на задоволення суспільної потреби, яка виражається у стабільному розвитку суспільства. Вони містять в собі сукупність відносно стійких вимог, норм, приписів, правил обов'язкових для всіх членів соціуму. Натомість відмінним між мораллю і правом є те, що право регулює тільки зовнішню поведінку людини, а мораль – як зовнішню так і внутрішню їх поведінку через виокремлення соціальних і духовних цінностей, культури, усвідомлення основ добра і зла, справедливості, відповідальності тощо. Право, разом із закріпленими в ньому нормами, має офіційно встановлений соціальними інституціями характер, обов'язковість виконання яких забезпечується всіма його суб'єктами. Мораль та її цінності, до яких належать норми, вимоги, приписи, правила, оцінки, принципи, ідеали, уявлення тощо, не мають такого інституціоналізованого характеру, і вони підтримуються силою суспільної думки та особистими переконаннями індивідуумів, їх совістю, сприйняттям і свідомістю. Як результат, моральні цінності являють собою безособовий, анонімний характер, тобто звернені до всіх і діють від імені всіх. Мораль уособлюється як неформалізований процес, і є більш динамічним та гнучким регулятором у порівнянні з правом. На відміну від нього право наділене сталим, упорядкованим і формальним характером, що й не зовсім добре, оскільки воно не завжди вчасно реагує на зміни, які відбуваються у соціальних процесах із-за їх плинності. Разом з тим мораль і право є взаємопов'язаними процесами, які доповнюють одне одного, а саме: мораль виступає внутрішнім мотиватором процесу, а право, через закон, забезпечує примус його виконання.

Що ж до змісту і впорядкованості моральних цінностей, то вони регламентуються моральними нормами і принципами. Ці важливі складові представлені у вигляді певних вимог та заборон, що регулюють діяльність, поведінку людей та взаємодію між ними. Норми і принципи забезпечують виконання різних моральних норм та правил. У сукупності вони формують моральні принципи, які визначаються як особливі комунікативні установки на взаємодію та спілкування між людьми. Індивід, що дотримується моральних принципів, завжди буде контролювати свої дії, вчинки і спонукатиме до цього інших осіб. Він сповідуватиме гуманістичні установки, які направлені на чесність, порядність, справедливість, толерантність та взаємоповагу. Ключове місце в цьому процесі посідає моральна культура, яка являє собою усталені зв'язки, що утворюються у взаєминах між людьми у вигляді сприятливого морально-психологічного клімату і взаємоповаги один до одного. Вона пов'язана з утвердженням у суспільстві гуманістичних справедливих відносин між індивідами і реалізується за допомогою відповідних форм і засобів, притаманних цивілізованій особистості й набутих нею через виховання, освіту і

самовдосконалення. Моральна культура є складовою культури спілкування як основної форми вираження людських думок і обміну інформацією. Спілкування як комунікативна діяльність передбачає собою обмін інформацією, діями, вчинками, думками, почуттями, переживаннями тощо. Без спілкування неможливий повноцінний розвиток людини, як індивіда чи особистості. Етика спілкування засвідчує моральність особистості і є віддзеркаленням індивідуальної моральної свідомості, що є сукупністю конкретних навичок, умінь, установок, почуттів. Окрім моральної свідомості важливою є культура почуттів і культура поведінки. Морально зріла особа із сформованим знанням культурних моделей поведінки, етикетних правил повинна вміти їх адекватно використовувати в кожній конкретній життєвій ситуації. Спілкування уособлює частину від комунікаційного процесу, однак вони не є тотожними поняттями, бо мають змістовні відмінності. Комунікація (від лат. *communico* – єдність, передача, з'єднання, повідомлення, спілкуюсь із кимсь) – це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями) між двома або більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів із метою передавання та одержання інформації. Натомість спілкування являє собою процес передачі інформації у будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу. Воно об'єднує в собі як обмін інформацією, так і обмін враженнями, душевними переживаннями, почуттями, емоціями, досвідом. Спілкування за змістом є поняттям більш ширшим і, водночас загальним, а комунікація – конкретним, і відбиває зміст одного із його типів, таким чином виражає між ним соціальну взаємодію. Комунікація у вузькому розумінні сприймається як цільове інформаційне повідомлення або обмін інформаційними даними, що може стосуватись будь-кого, чи будь-чого, а тому у спілкуванні кожен із його учасників звертається до свого співрозмовника як до суб'єкта неповторної індивідуальності. Комунікація має внутрішній поділ на вербальну (словесною) і невербальну (невербальну), тобто безсловесну із застосуванням міміки, жестикуляції тощо. Специфіка спілкування визначається тим, що в його процесі суб'єктивне сприйняття події, факту, явища однієї людини передається іншій, таким чином відбувається взаємообмін інформаційним масивом із застосуванням проявлених емоцій, почуттів через вираження думок. Рівень моральної культури може сприяти приємному і змістовному спілкуванню, або ж навпаки викликати почуття непорозуміння, відрази і нетерпимості. Від нього залежить ефективність, результативність і дієвість цього процесу як основних факторів досягнення успіху у спілкуванні між людьми. За допомогою спілкування найкраще проявляються і демонструються моральні якості людини, відповідність її поведінки загальноприйнятим моральним нормам та принципам. Моральна культура спілкування скеровує до взаєморозуміння, відвертості, щирості та довіри один до одного. Вінцем моральної культури є вміння говорити та вміння слухати. Ці поняття віддзеркалюють моральні цінності,

моральні норми та принципи, гуманістичні комунікативні установки у спілкуванні людей. Особливо вони є цінними для професійної етики посадовців різної категорії і рангів, які у своїх професіях повинні демонструвати високу моральну культуру й, зокрема культуру спілкування з колегами в своїх колективах. Для них головними критеріями мають бути моральні ідеали й принципи у ставленні до підлеглих та інших людей і соціальних груп. Від цього багато в чому залежатиме мікроклімат, який формується індивідуально у кожному із колективів.

2. Професійний блок визначає професійну мораль індивіда, яка поєднує в собі моральні принципи і норми відносин між людьми. Професійна мораль є невід'ємною частиною загальнолюдської моралі, оскільки вона формується на її основі й надалі перебуває у визначених її межах. Зміна загальної моральної системи в суспільстві, автоматично позначається на зміні професійної моралі. Саме тому в цьому процесі важливе місце посідає професійна етика під якою розуміють відповідну поведінку, що забезпечує моральний характер конкретних взаємин між людьми, які впливають з їх професійної діяльності (кодекси поведінки). Тобто, – це процес усвідомлення особою своєї моральної відповідальності й готовності належним чином виконувати свій професійний обов'язок. Професійну етику не слід сплутувати з функціональним обов'язками, які є складовою професійної діяльності для представників будь-якої професії і слугують важливим елементом виконання посадовцем обов'язків і завдань, що визначені для кожної професії. Вона і не тотожна з поняттями професійна честь, професійна відданість, професійна гідність, професійний такт та ін. Це інші за змістом і наповнюваністю види професійної діяльності, кожний з яких відображає особливе ставлення посадовця до виконання ним конкретного завдання. Головним завданням професійної етики є визначення та закріплення меж неприпустимого та дозволеного під час виконання особами тієї чи іншої професії їхніх професійних обов'язків. Професійні етичні норми відображають вимоги суспільства до задоволення його найважливіших потреб та забезпечують ефективність, високу якість та соціальну корисність діяльності спеціалістів тієї чи іншої професії. Професійна етика має особливу сутність, яка відрізняє її від індивідуальної та інших видів науки про мораль. Зокрема, зміст професійної етики полягає у:

- ставленні трудових колективів та спеціалістів до інтересів суспільства;
- моральних якостях фахівця для найкращого виконання ним професійних обов'язків;
- особливостях спеціалістів та людей як об'єктів їх професійної діяльності;
- взаємовідносинах фахівців між собою;
- специфіці професійного виховання (його меті та методах).

Професійна етика є особливим видом поведінки посадовця, як представника тієї чи іншої професії, який обіймаючи відповідну посаду окрім своїх професійних здібностей має демонструвати кращі моральні якості, що

належать професійної етики. Вона притаманна багатьом професіям, зокрема лікаря, судді, прокурора, адвоката, нотаріуса, вчителя, психолога, журналіста, бізнесмена, священнослужителя і закріплює їх діяльність в кодексах честі, дотримання яких є беззаперечним обов'язком кожному із представників цих професій. Такі кодекси честі або ж поведінки відображають конкретний тип побудови моральних взаємин між людьми через відповідні способи їх реалізації. Основне завдання цих кодексів полягає в тому, щоб формулювати і впроваджувати у професійне середовище основоположні принципи і норми корпоративної етики, які спрямовані на розв'язання морально-етичних проблем, у тому числі нештатних та спірних ситуацій, запобігання зловживань у різних сферах професійної діяльності. Все це продиктовано тим, що кодекси честі разом із загальнодержавними правовими нормами, що відображені в законах і підзаконних актах, повинні додатково унормовувати конкретний вид діяльності суб'єктів на яких покладається основні види діяльності у конкретній професії. Тобто, такі кодекси своїми приписами доповнюють положення чинних законодавчих актів, що регламентують конкретний вид діяльності. Етичні кодекси зазначених вище та інших професій містить в собі формально-визначені й прописані моральні правила, при порушенні яких виникають несприятливі юридичні наслідки для конкретного посадовця цієї професії.

2. Морально-етичні засади діяльності поліграфолога

Особливе місце морально-етичним питанням має бути відведеним у поліграфології й зокрема у діяльності спеціаліста-поліграфолога. Специфіка цієї науки полягає в особливостях поліграфологічного процесу, який являє собою інструментальну детекцію інформаційних слідів відображення людини. Тобто, – це окремий метод психодіагностики уявних (ідеальних) слідів пам'яті людини, що дає можливість за допомоги спеціального технічного обладнання, відповідних методик і достатніх знань та навичок спеціаліста-поліграфолога через запитання-стимули відслідковувати психофізіологічні реакції досліджуваних осіб, розшифровувати отримані результати та на їх основі обґрунтовувати свої висновки. До не давна поліграф вважався єдиним інструментальним методом, так званої “детекції брехні” людини. На разі альтернативу цьому науково-технічному приладу склав EyeDetect – науково-технічний прилад для виявлення брехні за допомоги око-моторної поведінки ока людини (ODT). Цьому приладу передувала започаткована у 2003 році концептуальна розробка спочатку двох психологів з Університету Юти (США) доктора Джона Кірхера, психофізіолога у сфері виявлення неправди (обману), і доктора Дуга Хакера, педагога-психолога з експертизи в психології читання. Пізніше ще трьох вчених доктора Дена Вольца і доктора Енна Кука – вчених в області когнітивного навантаження, а також доктора Девіда Раскіна – експерта в галузі поліграфології, які приєдналися до цієї розробки. Понад десять років вони витратили на проведення досліджень, спрямованих на перевірку цієї

концепції. Результатом їх копіткої праці стало створення тесту на когнітивні функції, основу якого склали око-моторні показники когнітивних зусиль, в тому числі із застосуванням поведінки людини під час читання тесту на моніторі спеціального комп'ютерного обладнання. Вчені дійшли висновку, що коли людина читає текст на екрані монітора і зміст конкретного питання для неї є тривожним до викриття, вона починає відчувати труднощі (напругу) в читанні, і в цей час її очі поведуться особливим чином, а реакції очей корелюються з ефективністю пізнавальних дій (завдань). Увесь цей процес фіксує програмне забезпечення EyeDetect і шляхом автоматичної обробки видає результати таких досліджень. Починаючи з 2014 року такі розробки через торгову марку EyeDetect® почали популяризуватися. На тепер для роботи на цьому приладі застосовуються кілька тестів, а достовірність їх результатів варіюються в межах 86-92% залежно від тесту і напряму його застосування. Розвиток і подальше впровадження EyeDetec жодним чином не означає, що поліграф уже віджив своє та потребує логічної заміни. Кожний з цих приладів по своєму забезпечують можливість перевірити інформаційний слід відображення, який сформувався в досліджуваній особі щодо конкретного факту, події чи обставин, а за їх результатами застосування надати їм оцінку. На відміну від процедури EyeDetec поліграфологічний процес є набагато складнішим в організації і проведенні й тривалішим в часі під час якого левову частку забирає на себе комунікація поліграфолога з досліджуваною особою, що дає можливість краще пізнати спеціалісту поліграфа досліджуваного індивіда. Не завжди така комунікація є простою і прозорою – трапляються й труднощі, які потребують свого розв'язку, і вони можуть мати вигляд у формі загострення проблемних питань і бути спричиненими як досліджуваною особою, так і поліграфологом. Цими та іншими проблемними питанням обґрунтовується необхідність впорядкування етичних аспектів вітчизняного поліграфологічного процесу. Наразі вони перебувають у переліку нагальних і потребують невідкладного вирішення, зокрема шляхом створення окремого етичного кодексу чи кодексу честі або порядності поліграфолога. Необхідність закріплення основ поліграфологічної діяльності в такому документі продиктована відсутністю окремого вітчизняного законодавчого акту який би унормував поліграф та все, що пов'язано з ним. Чинні закони України «Про поліцію», «Про державне бюро розслідування», «Про розвідку» в яких є окремі норми, що регламентують застосування поліграфа у цільових напрямках, а також відомчі накази і розроблені на їх основі інструкції, які дають можливість впроваджувати поліграф у діяльності конкретного правоохоронного органу, збройних сил України, податковій чи прикордонній службі тощо, не відбивають етичних питань поліграфологічного процесу. Наразі в цій царині є низка проблемних аспектів, які підривають довіру громадян до поліграфа і все, що пов'язано з ним. Спеціально підібраний і згуртований негатив противниками цього науково-технічного приладу і викладений в соціальних мережах, розрахований на

недостатній рівень освідомленості наших співвітчизників і скерований на скомпроментування інструментального методу детекції інформаційних слідів відображень. Звідси й породжуються слухи та плітки щодо:

- слабкої наукової бази, яка б переконливо обґрунтовувала появу психофізіологічних реакцій людини під час проведення досліджень із застосуванням поліграфа;
- об'єктивної інтерпретації поліграфологом результатів дослідження;
- негативного впливу поліграфа на здоров'я людини;
- провокування до появи стресу в досліджуваних осіб при застосуванні поліграфа;
- упередженого ставлення поліграфолога до певної категорії індивідів, які проходять дослідження із застосуванням поліграфа;
- завчасної підготовки результатів дослідження в угоду його ініціатора;
- заниженого рівня зв'язків теорії поліграфологічної діяльності з практикою її застосування та ін.

Насправді ж частина з цих питань є штучними, які окрім негативу не містять в собі жодних загроз, а ні досліджуваній особі, а ні стабільному розвитку поліграфологічного процесу в Україні. Однак серед їх переліку є й ті на які слід звернути належну увагу і вжити відповідних заходів. Одним з таких є морально-етичні питання діяльності поліграфолога. На цю важливу складову поліграфологічного процесу зосереджуються не тільки вітчизняні поліграфологи, а й закордонні фахівці поліграфа. Вони за для чистоти рядів серед тих, хто надає послуги із застосуванням цього науково-технічного приладу та відповідності таких спеціалістів критеріям порядності, розробили і запровадили низку важливих документів, які мають теоретичне і прикладне значення. Зокрема Американська асоціація поліграфологів (American Polygraph Association (APA)), як одна із провідних міжнародних громадських організацій, розробила кодекс честі поліграфолога в якому виписала і закріпила основні складові етики поліграфолога. Також Міжнародна американська організація ASTM International, яка займається розробкою стандартів (SDO) по всьому світу у різних галузях знань, в тому числі й поліграфології, серед чинних п'ятнадцяти стандартів у питанні застосування поліграфа підготувала і запровадила Стандартну настанову щодо етичних вимог до експертів в галузі психофізіологічної детекції брехні ДСТУ ASTM E2065:201 (ASTM E2065-11, IDT). Таке документальне впорядкування цього процесу створює ефект захисту як поліграфологу, так і особам, які в добровільному порядку виявили бажання пройти психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа. Чим саме продиктована така потреба для вітчизняної поліграфології і що слід віднести до морально-етичних питань поліграфолога – це одне з пріоритетних питань сучасної поліграфології. Обґрунтовуючи відповідь на його першу частину варто зазначити те, що сучасний стан розвитку поліграфології в Україні перебуває на етапі відшліфовки та упорядкування всіх її процесів. На тепер:

– завдячуючи ентузіазму вітчизняних поліграфологів створено сприятливі умови для подальшого впровадження діяльності із застосуванням поліграфа у ключові сфери і напрями суспільних правовідносин;

– підняття та висвітлення проблемних питань поліграфології в межах проведених багаточисленних наукових та науково-практичних заходів дало можливість виробити власні підходи у розвитку поліграфа і діяльності щодо його застосування;

– вивчення передового закордонного досвіду поліграфологічної діяльності забезпечило розробку і оприлюднення значної кількості науково-практичних матеріалів (монографій, підручників, посібників, методичних рекомендацій, практикумів, наукових статей) в яких відображені актуальні й проблемні питання поліграфології, що є важливими для теорії і практики її застосування. Сучасна вітчизняна поліграфологія вийшла на рубіж тих фундаментальних знань, які виводять її як науку на якісно новий рівень визначення нагальних завдань, серед яких є:

– формування належної державної освітньої діяльності з підготовки спеціалістів-поліграфологів;

– забезпечення своєчасного і ефективного проведення підвищення кваліфікації осіб із числа практикуючих спеціалістів-поліграфологів;

– законодавчого упорядкування діяльності щодо застосування поліграфа в Україні та отриманих за його допомоги результатів, які можуть відіграти важливу роль у прийнятті посадовцями відповідних рішень та ін.

Для реалізації цих та інших планів і задумів потребуються спільні зусилля державотворців, профільних організацій, науковців і практиків, громадськості. Всіх тих, хто готові долучитися до процесу утвердження поліграфології в Україні, яка має сприяти правоохоронним органам, силовим структурам і відомствам, іншим державним інституціям, правозахисним організаціям, бізнесу, громадським організаціям, окремим суб'єктам господарювання, пересічним громадянам у скеруванні її можливостей на з'ясування нагальних і складних питань, де без допомоги поліграфа їх вирішення ускладнюється або не становить можливим. Водночас, для забезпечення всіх складових цієї специфічної діяльності, в якій мають бути дотримані права та гарантії її учасників необхідно розробити і запровадити етичний кодекс поліграфолога. Так, у відомчих інструктивних документах державних інституцій, які застосовують у своїй діяльності поліграф міститься інформація про порядок і умови проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа, процедуру оформлення отриманих результатів, збереження конфіденційної інформації поліграфологічних досліджень та інше, однак у них відсутні вимоги до морально-етичних складових цього процесу діяльності. У кращому випадку вони номінально означені або ж тільки зроблено на них посилання без механізму їх застосування. Безперечно, це і не передбачено вимогами до такого виду документів, але розраховано на те, що кожний поліграфолог має в

обов'язковому порядку дотримуватися етичних і моральних норм у своїй роботі й, зокрема з досліджуваними на поліграфі особами. Варто визнати, що морально-етичним питанням мало приділяється уваги і в процесі навчання на поліграфолога, також і під час проведення підвищення кваліфікації таких спеціалістів. Це є суттєвим недоліком організації освітньої діяльності для поліграфологів. Етичні норми для цих спеціалістів мають бути постулатом їх відносин з досліджуваною особою і тих осіб, які залучаються в цей процес для надання допомоги у проведенні психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа (перекладач, сурдоперекладач, психолог, слідчий, адвокат тощо). Чільне місце в цьому процесі повинно відводитися етиці спілкування поліграфолога як складовій вербальної комунікації. Від його ввічливого ставлення до досліджуваної особи, чіткості дикції мовлення, правильності акцентування уваги у запитаннях, надання роз'яснень не зрозумілих особі слів, понять, категорій буде залежати результативність проведеного спеціалістом дослідження. Зрозуміло, що важко демонструвати шанобливе ставлення до особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненому нею кримінальному правопорушенні. Ніхто і не вимагає проявляти до них кращі свої якості, як людські, так і професійні, водночас толерантність, стриманість і тактовність цілком можуть слугувати ключом до успіху. Не даремно поліграфологи, що давно уже перебувають у цій професії і провели сотні, а то й тисячі психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа наголошують, що якісно поставлене спілкування, особливо під час проведення передтестової бесіди, значно зближує шлях до розв'язку питання. Однозначно, грамотно організована, підготовлена і проведена поліграфологом передтестова бесіда виконує подвійну функцію: по-перше, – це ознайомлення особи з основами поліграфологічного процесу, умовами, порядком й специфікою його проведення; по-друге, – своєрідний проміжок часу для пізнання і складання психологічного портрету кандидата на поліграфологічне дослідження. Саме встановлення з ним психологічного контакту забезпечить поліграфологові розташувати до себе таку особу і забезпечить можливість безпроблемно провести заплановане ініціатором дослідження. Дотримання вимог тактовності необхідне і в міжтестовій та післятестовій бесіді. Досліджувані особи, зокрема в силу недостатнього рівня власних освітніх знань, не завжди можуть розуміти зміст окремих понять, категорій і поліграфолог без насмішок, пересмикувань, подиву має пояснити й розтлумачити незрозумілі слова, фрази, висловлювання та їх значення. За допомоги наведених прикладів продемонструвати їх суть, змістовне наповнення і практичну значущість. Переконатися, що особа правильно їх сприйняла і зрозуміла. Поліграфолог не повинен провокувати своїми запитання досліджувану особу на грубість, застосування ним ненормативної лексики чи непристойних жестів. Він повинен проявляти дипломатичність з тим, щоб їх спілкування не виходило за рамки дозволеного і стосувалося тільки предмету дослідження, а не просторових речей чи питань

інтимного або приватного змісту (якщо вони не формують предмет дослідження).

Немаловажну роль в етиці поліграфолога відіграють дикція, наголоси та паузи між словами та фразами, застосовувані спеціалістом поліграфа під час проведення запланованого ініціатором (замовником) дослідження. Їх можна розглядати з різних позицій: акцентування уваги на чомусь, для чогось або як підказку чи застереження від чого-небудь. Від так:

- Не чітка дикція поліграфолога може позначитися на роздратуванні досліджуваного, що викличе у нього появу додаткових фізіологічних реакцій, які додадуть клопоту спеціалісту поліграфа в оцінюванні отриманих ним реакцій.

- Неправильно поставлені наголоси на складах слів, для окремої категорії досліджуваних осіб, також слугуватимуть додатковим подразником.

- Застосовувані поліграфологом паузи між словами та фразами – однозначно дезорганізуюватимуть увагу досліджуваної особи і вона може орієнтуватися на них як керівництво до дії.

Неприпустимим у діяльності спеціаліста-поліграфолога є підвищення тону чи голосу на досліджувану особу. Потрібно розуміти і сповідувати просту істину: те, що легко і зрозуміло одному, може бути не під силу другому. Для поліграфолога дослідження із застосуванням поліграфа звичайна робота, а для досліджуваної особи – екзамен. Результат екзамену може мати непередбачуваний характер. Однак, неуспішне його складання не повинно однозначно трактуватися як бажання особи обійти процедуру дослідження. Воно може відображати особливості фізіології індивіда, який через своє надмірне хвилювання цілком здатний демонструвати неухильність, розгубленість, страх, що може збити з пантелику навіть досвідченого поліграфолога. Підвищення голосу чи покрикування на досліджувану особу, викличе в неї напруженість м'язів частин тіла, що по собі дасть додаткові психофізіологічні реакції або артефакти.

Не допустимим в роботі поліграфолога є порушення ним етичних норм невербальної (нонвербальної) комунікації, яка може проявлятися через міміку, жестикуляцію тощо. Часто спеціалісти позасвідомо, тобто не маючи жодних намірів, нею користуються не надаючи цьому особливого значення. Нонвербаліка є частиною комунікативного спілкування і не тільки для поліграфологів, а й представників інших професій, і в цілому для всього людства. За її допомоги відбувається процес вираження індивідами свого ставлення до чого-небудь, проявлення своїх як позитивних, так і негативних емоцій, пояснення певних фактів, явищ тощо. Водночас невербальна комунікація може слугувати подразником емоційного стану інших осіб, збурювати і провокувати їх до певних дій, навіть грубих і неадекватних. Особливо це не припустимо у професії поліграфолога, яка уособлює собою спокійний, зважений, грамотно продуманий і чітко організований процес

діяльності спеціаліста у цій галузі знань. Жестикулювання руками, пристукування пальцями рук по столу, іншій поверхні, притупування чи човгання ногами, а також вираження міміки, яка відображає настрій, подив, насмішку, злобу, зверхність та інші фізіологічні прояви поліграфолога під час проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа є грубим порушенням етичних норм поліграфологічного процесу. З позиції досліджуваної особи такі дії спеціаліста поліграфа можуть трактуватися як дурний тон і не тільки. У неї може сформуватися уява, що поліграфолог спеціально її відволікає від концентрування уваги на важливих питаннях дослідження або ж провокує до появи додаткових психофізіологічних реакцій. Тобто, застосовує своєрідні прийоми емоційного впливу чи тиску з тим, щоб її реагування на них мали спотворений характер і дали можливість поліграфологу прийняти рішення в угоду ініціатора (замовника) дослідження або ж прийняти нею рішення до переривання, припинення, пренесення чи подальшої відмови від такої процедури дослідження. Етичний кодекс поліграфолога має балансувати його професіоналізм із моральними якостями. Вихід поліграфолога за рамки дозволеного повинен бути належним чином прореагований контролюючими його діяльність інстанціями, визначеними етичним кодексом, або ж відповідними правоохоронними органами. Всі без винятку поліграфологи мають чітко розуміти і усвідомлювати, що у цю специфічну професію повинні входити особи із високими моральними принципами, відхід від яких розцінюється як зрада інтересів професії. Це не пафос, а суворі реалії життя. Кожна людина повинна бути упевнена в тому, що її інтереси можуть бути у необхідний момент кимось захищені. При грамотному ставленні поліграфолога до своєї професії його діяльність буде не менш важливою чим допомога адвоката. Це дасть можливість підвищити її престиж і переконати суспільство у збільшенні кредиту довіри до спеціалістів-поліграфологів, переважна більшість з яких чесно виконують свою роботу, направлену на допомогу тим, хто її потребує.

3. Конфіденційність, захист і гарантованість поліграфологічної діяльності

Специфіка проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа уособлює цілий комплекс процедур, завдань, прийомів, способів і дій, які є обов'язковими для цього процесу діяльності. Він поєднує в собі низку організаційних, технічних, тактичних, методичних та інших питань, що перебувають між собою у щільному взаємозв'язку і представлені у вигляді єдиного цілого поліграфологічного процесу. Сюди відносяться й ті, що виконують захисну функцію його учасників, а також забезпечують гарантування прав досліджуваних осіб, які в добровільному порядку виявили бажання пройти специфічне дослідження із застосуванням поліграфа. Щодо першої складової, то її важливість полягає в наступному:

1. Захист прав досліджуваних осіб є основою забезпечення об'єктивності висновку поліграфолога за результатами проведеного ним психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа і досягається забезпеченням принципів законності, добровільності, гласності та правомірності, дотриманням прав людини і громадянина та методичних норм, вимог і правил процедури дослідження.

2. Проведення такого дослідження осіб цілком відповідає морально-етичним засадам суспільства та вимогам чинного законодавства України. Зазначена діяльність базується на використанні провідних методик й техніки, сучасних досягнень в галузі психології та психофізіології, а також дотриманні вимог щодо фіксації часу, місця, умов процедури її проведення, стану здоров'я досліджуваної особи, її самопочуття на час проведення такого дослідження.

3. Відповідно до принципу добровільності, дослідження особи із застосуванням поліграфа проводиться лише за наявності її письмової згоди чи усної заяви здійсненої шляхом повідомлення через аудіо- та/або відеозасоби, як акту особистого волевиявлення. При цьому поліграфолог зобов'язаний пересвідчитись у тому, що така згода добровільна, а не є наслідком примусу та/або тиску на особу з боку третіх осіб.

4. Дотримання принципу гласності полягає у завчасному повідомленні досліджуваної особи про можливість, строки, мету та порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа.

5. За принципом правомірності цієї процедури діяльності, вона проводиться виключно за наявності відповідного замовлення та стосується визначеного замовником (ініціатором) кола питань, попередньо узгоджених з поліграфологом, з якими він ознайомлює досліджувану особу під час проведення цього спеціального дослідження.

6. Принцип правомірності також розповсюджується на процедуру дослідження особи у випадку, коли ініціатором (замовником) такого спеціального дослідження є сама особа, що бажає пройти цю перевірку в індивідуальному порядку. При цьому ініціатор (замовник) зобов'язаний надати поліграфологу достатні та об'єктивні дані щодо предмету дослідження та окремих обставин, які потребують з'ясування.

Вінцем захисту прав досліджуваних осіб із застосуванням поліграфа є заборона використання до них будь-яких форм погроз, насильства або інших незаконних заходів впливу, що принижують честь та людську гідність або створюють небезпеку для її законних інтересів, життя і здоров'я. Примушування особи до проходження такої процедури дослідження заборонено, а такі протиправні дії з боку тих, хто їх застосовують тягнуть за собою юридичну відповідальність.

Другою, не менш важливою складовою цього процесу є забезпечення гарантій правового захисту прав досліджуваних осіб із застосуванням поліграфа. Особи, що пройшли це спеціальне дослідження завжди воліють,

щоб поліграфолог їм гарантував конфіденційність отриманим від них інформаційних даних та їх не розповсюдження. Для забезпечення законних вимог досліджуваних осіб із застосуванням поліграфа передбачений захист у порядку дотримання Закону України “Про захист персональних даних”, яким гарантується те, що:

- проведення обробки їх персональних даних, за результатами виконаного поліграфологом такого дослідження, здійснюється тільки з письмової згоди особи, яка його проходила;

- отримані дані, результатів проведеного психофізіологічного дослідження особи із застосуванням поліграфа надаються виключно його замовнику (ініціатору), правоохоронним та судовим органам влади відповідно до вимог чинного законодавства України, а також особі, яка його проходила у індивідуальному порядку.

- зберігання отриманої поліграфологом інформації за результатом проведеного ним психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа, в тому числі зафіксованої на відео- та/або аудіо-носіях та передача її іншим особам здійснюється в порядку та у спосіб встановлені законодавством України.

Однак на практиці часто трапляються випадки, коли досліджувані особи вимагають знищення цих даних у їх присутності, разом із знищенням заяви на добровільну участь у проведенні досліджень із застосуванням поліграфа. Питання неординарне і потребує обґрунтування. Теоретично, якщо така особа в індивідуальному порядку звернулася до поліграфолога з метою з’ясування важливих чи проблемних для неї питань, отримала на них вичерпну відповідь, за результатами проведеного ним дослідження, то вона вправі й вимагати знищення цих даних, у тому числі за її присутності. Інше питання, коли ініціатор є сторонньою, в тому числі посадовою особою (слідчий, адвокат, роботодавець тощо), який замовляв таку процедуру дослідження з метою перевірки інформаційних слідів відображення особи, то в такому разі саме він і вправі вирішувати питання подальшого знищення чи збереження отриманих ним результатів дослідження. Досліджувана особа не має права вимагати їх знищення, а також ставити поліграфологові умови чи впливати на нього, обіцяючи винагороду або ж проблеми у подальшій його діяльності. У такому випадку поліграфолог має негайно про це повідомити ініціатора (замовника) дослідження для прийняття відповідних заходів до такої особи. У разі стороннього впливу чи тиску на поліграфолога він вправі звернутися до правоохоронних органів для упередження негативних дій збоку сторонніх осіб, що заважають йому повноцінно виконувати свою роботу або ж становлять загрозу його життю та здоров’ю.

Що ж до ситуації, коли поліграфолог є найманим працівником і перебуває у трудових відносинах із роботодавцем, а дослідження осіб відбувається з числа працюючого персоналу і для нього являє повсякденну роботу, то взагалі це питання має особливий зміст. Поліграфолог отримує від керівника або його

заступника завдання на виконання дослідження щодо конкретної особи, яка також перебуває у трудових відносинах з роботодавцем, обіймаючи відповідну посаду. З метою профілактичної діяльності чи у зв'язку з переведенням на іншу посаду роботодавець вправі ініціювати періодичне (планове) проходження досліджень із застосуванням поліграфа, а для цього ставить відповідне письмове завдання перед поліграфологом. Також поліграфолог може отримати від керівника чи заступника завдання на проведення позапланової перевірки підлеглих у зв'язку з проведенням внутрішнього розслідування щодо нештатної ситуації, яка сталася у їх виробничому процесі. На підставі завдань, визначених керівником чи його заступником поліграфолог проводить такі дослідження й отримані ним результати надаються письмово тільки керівництву для ознайомлення й прийняття відповідних кадрових рішень, без інформування із їх змістом досліджуваних осіб. Відповідно така особа позбавлена права вимагати здобуті поліграфологом матеріали дослідження, а тим більше прохати про їх знищення. Хоча це жодним чином не повинно трактуватися як порушення її конституційних прав і свобод, оскільки в цьому випадку гарантування збереження конфіденційної інформації бере на себе ініціатор (замовник) дослідження, тобто керівник чи його заступник установи або організації. Вони зацікавлені в забезпеченні схоронності отриманих від поліграфолога інформаційних даних, особливо у питанні щодо проведення внутрішніх розслідувань, бо від цього певною мірою буде залежати репутаційна складова їх діяльності і виробничого процесу. Однак, витoki конфіденційної інформації від керівництва можливі у випадку, коли найманий працівник вчинив неправомірні юридично карані діяння, розслідування яких підпадає під юрисдикцію правоохоронних органів України.

Розглядаючи питання захисту досліджуваних осіб із застосуванням поліграфа варто його ув'язувати із захистом поліграфолога, який також його потребує у зв'язку з специфікою цієї професії. Поліграфолог здійснює свою діяльність на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів. Правовою основою його діяльності є Конституція України та інші законодавчі акти України, які прямо чи опосередковано регламентують поліграфологічний процес, а тому будь-яке несанкціоноване втручання у виконання ним професійних завдань заборонене. Вилучення у поліграфолога матеріалів проведених ним досліджень можливо лише на підставі процесуальних рішень досудового розслідування чи судового провадження.

З метою забезпечення якості виконання завдань поліграфолог зобов'язаний дотримуватися основоположних засад та меж своєї діяльності зокрема:

- дотримуватись встановлених методичних правил та порядку проведення психофізіологічних досліджень осіб із застосуванням поліграфа;

- використовувати лише гласні технічні засоби аудіо- та/або відеофіксації цієї процедури дослідження;
- дотримуватись засад професійної етики;
- проводити психофізіологічні дослідження осіб із застосуванням поліграфа із дотриманням їх законних прав та інтересів;
- письмово оформляти результати проведеного ним дослідження та надавати їх замовнику (ініціатору).

Він несе особисту (персональну) відповідальність за надані послуги згідно чинного законодавства України, а також за конфіденційність отриманих ним інформаційних даних від досліджуваних осіб під час проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа. Тобто, інформація, що становила предмет дослідження, й отримана від таких осіб під час проведення такого спеціального дослідження, а також та, що містилася в матеріалах замовника (ініціатора), не підлягає розголошенню, окрім випадків передбачених чинним законодавством України. Все це належить до поліграфологічної чи професійної таємниці й підлягає обмеженню до неї доступу. Однак, слід визнати, що при наданні поліграфологом своїх послуг законодавчо невідпрацьовані правові гарантії захисту отриманої ним конфіденційної інформації. Звідси і виникають різнопланові запитання на кшталт, захищеності інформаційних даних наданих поліграфологу досліджуваною особою, а також захищеності самого спеціаліста поліграфа від ситуативної необхідності її переадресування іншим особам, в тому числі в порядку чинного законодавства України. Варто наголосити, що професійною таємницею вважаються матеріали, документи, інші відомості, якими користується особа в процесі своєї професійної діяльності та у зв'язку з її виконанням посадових обов'язків, зміст і направленість яких забороняється розголошувати у будь-якій формі. Науковці виділяють певні критерії, за якими інформація може бути віднесена до професійної таємниці. По-перше, коли вона довірена або стала відомою особі виключно через виконання нею своїх професійних обов'язків. По-друге, коли особа, якій довірено інформацію, не перебуває на державній або муніципальній службі. По-третє, заборону на поширення довіреної або такої, що стала відомою, інформації, яка може зашкодити правам або законним інтересам довірителя, встановлено законом. По-четверте, інформація не належить до відомостей, що становлять державну або комерційну таємницю. З переліку означеного вище інформація, з якою доводиться працювати поліграфологу відноситься саме до професійної таємниці і потребує відповідної правової регламентації, і це обґрунтовується наступним:

- така інформація довіряється поліграфологу у зв'язку із виконанням ним своєї професійної діяльності;
- заборону на поширення довіреної інформації, яка може зашкодити правам або законним інтересам довірителя, поки не встановлено законом, але такий

результат маємо у зв'язку з неналежним приділенням уваги з боку законодавця цьому питанню;

– інформація отримана поліграфологом досить специфічна, адже може включати як суто персональні дані так і іншу охоронювану таємницю, але у зв'язку із зміною “адресата” вже не може вважатись наприклад лікарською, адвокатською або нотаріальною таємницею хоча все також потребуватиме відповідних правових гарантій її захисту.

Механізм вирішення цих питань є і він поступово удосконалюється, зокрема через окремі законодавчі акти України. Для прикладу 27 липня 2015 року Міністерством юстиції України видано наказ № 1350/5 яким були затверджені зміни до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 03 листопада 1998 року за № 705/3145. Серед змін були також і доповнення до п. 6.8 розділу VI “Психологічна експертиза”, в яких приділено увагу захисту інформації отриманої поліграфологом під час проведення експертизи із застосуванням поліграфа. Натомість проблемним аспектом постає питання щодо залучення поліграфологів у якості усвідомлювачів, зокрема в окремих напрямках кримінального судочинства. Такі дії є не законними, адже згідно ч. 4 ст. 11 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” забороняється залучати до виконання оперативно-розшукових завдань осіб, професійна діяльність яких пов'язана зі збереженням професійної таємниці, а саме: адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво буде пов'язано з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру. З урахуванням специфіки поліграфологічного процесу вихід із цієї ситуації вбачається у прийнятті окремого Закону України який би регламентував діяльність, пов'язану із застосуванням поліграфа й закріпив правові гарантії дотримання прав і свобод досліджуваних осіб, інших учасників залучених у цей процес, а також поліграфолога з обов'язковим відображенням у ньому заборони на поширення конфіденційної інформації, отриманої за результатом проведеного дослідження, окрім та в порядку визначеного законом. Прийняття такого законодавчого акту та підкріплення його етичним кодексом поліграфолога дасть можливість унормувати процес застосування поліграфа в Україні і отриманих за його допомоги результатів з метою використання їх у необхідних напрямках діяльності, а заодно упорядкувати діяльність поліграфолога, з визначенням правил, вимог, захисту та гарантій такого спеціаліста. За основу захисту інформаційних даних поліграфолога можна взяти етичний кодекс психолога, в якому визначено, що коли дії такого спеціаліста є етичними стосовно нерозголошення професійної таємниці, то на вимогу суду, він може звернутися до комісії професійного об'єднання з проханням підтримати його у суді. У протилежній ситуації комісія або комітет з етики

можуть позбавити психолога права на практику, і тоді він вправі спробувати поновити свою діяльність тільки через суд. Якщо ж дії, що порушують етичні вимоги професії не підпадають під юрисдикцію закону, вся відповідальність лягає на етичну комісію саме тієї організації до складу якої входить психолог, що вчинив етичне порушення. Такий подвійний контроль має забезпечувати особистісну безпеку як психолога і тих, з ким він проводить психологічні дослідження. Зазначена практика з етичного кодексу психолога цілком може бути запозиченою і доданою до етичного кодексу поліграфолога як дієвий механізм його захисту від різного роду необґрунтованих звинувачень, що можуть виникнути у зв'язку із специфікою цієї професії. Без відпрацювання основ правового захисту поліграфологи постійно перебуватимуть під негативним впливом невдоволених осіб, які проходили психофізіологічні дослідження із застосуванням поліграфа і не отримали бажаного для них результату.

Ще одним не зовсім зрозумілим у діяльності поліграфолога залишається питання, яке пов'язане із зберіганням матеріалів дослідження осіб із застосуванням поліграфа. Одні поліграфологи наголошують, що має бути встановлений конкретний термін їх збереження, зокрема три роки, і обґрунтовують свою позицію можливими потребами цих матеріалів для кримінального судочинства. Інша частина поліграфологів вважає, що питання індивідуальне і спеціаліст сам визначає особисто термін зберігання таких матеріалів досліджень, з рахуванням законних прав та інтересів ініціатора (замовника). І перші, і другі по своєму як праві, так і ні. Переконані, що розв'язок цього спірного питання знаходиться у змісті завдання ініціатора (замовника) дослідження та статусі досліджуваної особи із застосуванням поліграфа. Тобто, необхідно відштовхуватися від напряму проведення дослідження (кадрова "скрінінгова перевірка", внутрішня планова чи позапланова перевірка та внутрішнє розслідування, а також розслідування кримінальних та інших правопорушень). Щодо перших двох напрямів, які спрямовані на кадровий відбір осіб та їх благонадійність, окрім внутрішнього розслідування, то зберігати поліграфологу матеріали проведених ним психофізіологічних досліджень осіб із застосуванням поліграфа саме три роки є зайвою і не навіть потрібною роботою. З метою їх упорядкування потребуватиметься відпрацювання відповідної процедури реєстрації, умов зберігання, підзвітності, знищення тощо. Окрім банального накопичення таких матеріалів проведених досліджень, користь від їх зберігання буде нульовою. Інша ситуація, коли мова стосується збереження матеріалів проведених поліграфологічних досліджень із застосуванням поліграфа у питаннях кримінального чи іншого судочинства. Знову ж таки, якщо це у межах оперативно-розшукової діяльності, то сторонній поліграфолог у цей процес не залучається, її забезпечує працівник правоохоронного органу і збереження таких матеріалів здійснюється в особливому порядку встановленому для цього

структурного підрозділу. Коли ж це результати проведених психофізіологічних експертиз із застосуванням поліграфа із залученням спеціаліста-поліграфолога як експерта, то збереження таких матеріалів повинно бути організовано на належному рівні з встановленням відповідного терміну, встановленого для такого виду діяльності, і поліграфолог не вправі сюди вносити свої корективи.

На загал питання збереження матеріалів проведених поліграфологом досліджень відкрите і потребує додаткових обговорень. Як варіант може бути виписаним і відображеним, зокрема у етичному кодексі таким чином:

- порядок та терміни зберігання матеріалів дослідження осіб із застосуванням поліграфа, а також порядок доступу до інформації, що міститься в ній, поліграфолог визначає особисто з урахуванням законних прав та інтересів ініціатора (замовника) проведення спеціального дослідження, а також особи, яка його проходила;

- умови зберігання та використання матеріалів дослідження осіб із застосуванням поліграфа повинні виключати можливість їх втрати, підробку, видозміну, спотворення змісту та несанкціонованого доступу до них третіх осіб.

У будь-якому випадку збереження отриманих матеріалів проведених поліграфологом психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа є в переліку нагальних питань поліграфології і потребує вивчення і вироблення єдиних критеріїв для їх впровадження.

ВИСНОВКИ

Професійна компетентність становить основу професіоналізму людини у конкретній сфері діяльності. Вона досягається за рахунок набутих нею знань, умінь і навичок, які формуються й відшліфовуються часом, досвідом та практикою людини, переростаючи в професіоналізм у обраній нею професії.

Чільне місце професійна компетентність спеціаліста-поліграфолога посідає у поліграфологічній сфері діяльності. Вона вимагає від поліграфолога більшої зосередженості в цій специфічній професії, адже її цільова направленість полягає у проведенні спеціалістом психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа. Непрофесійність, некомпетентність, неетичність, упередженість, зверхність, зухвалість поліграфолога до досліджуваних осіб із застосуванням поліграфа спричиняє допущення у його роботі помилок і підриває власний авторитет як професіонала у цій сфері діяльності. Задля уникнення неправильного уявлення про професію поліграфолога та вимог, які висуваються до його професійної компетентності, авторами цього методичного посібника зроблено виклад масиву необхідного матеріалу, який дозволить розширити багаж знань тих, які цікавляться сучасною поліграфологією. Окрім того, цей науково-прикладний доробок слугуватиме практичним поліграфологам орієнтиром у отриманні ними додаткових знань у їх професійній діяльності.

Результати проведеного авторами цього дослідження дали можливість сформулювати обґрунтовані висновки, найбільш значимими серед них є такі:

1. Професійна компетентність є визначальною у обраній людиною професії і містить низку інтегрованих характеристик, які відбивають ділові та особистісні якості індивіда у його професійній діяльності. Для поліграфолога професійна компетентність має особливий зміст і значення, оскільки ця професія уособлює собою процес проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа, результати яких є значимими для прийняття посадовцями відповідних рішень, у тому числі процесуальних.

2. Одним із спірних і нерозв'язаних до тепер питань у розвитку сучасної поліграфології в Україні є відсутність цільового навчання спеціалістів цього профілю на державному рівні. Утворену прогалину заповнюють приватні школи підготовки поліграфологів. Однак далеко не всі вони забезпечують якість навчання майбутніх спеціалістів цієї сфери діяльності. Нажаль у приватних школах освітні програми за якими вони здійснюють свій навчальний процес ніким на державному рівні не затверджується і жодним органом чи інстанцією не контролюється. Не впорядкованість такої діяльності спричиняє його розбалансованість, що в подальшому викликає несприйняття однієї школи іншою, а відповідно й одне одного як професіоналів. У силу того, що державні інституції в Україні самаусунулися від процесу підготовки поліграфологів, – це створило низку проблем спеціалістам такого профілю стосовно залучення їх у вирішення питань, які перебувають у віданні державних органів влади і

потребують поліграфологічної допомоги. Варто наголосити, що означена проблемна ситуація має міжнародний характер, оскільки в інших країнах світу підготовка поліграфологів також здійснюється самотужки на рівні окремих відомств, установ чи компаній для забезпечення власних потреб і не має державного механізму контролю за цим процесом.

3. Дискусійним є питанням попередньої освіти особи, яка вирішила перекваліфікуватися на поліграфолога. Одна частина однодумців акцентує увагу на тому, що базовими для цієї професії є здобута особою вища освіта, не нижче бакалавра, а краще магістра (спеціаліста) психолога, юриста, медика чи кібернетика. Їх опоненти відстоюють позицію на кшталт того, щоб не робити прив'язку до попередньої здобутої особою вищої освіти, а звертати увагу на важливих для цього процесу якостей майбутнього поліграфолога, а саме: як набутих (базова освіта, знання, вміння, навички, досвід), так і природніх (такт, критичне мислення, комунікація). Об'єднуючим для обох сторін є факт признання того, що тільки наявність в людини вищої освіти і її бажання перекваліфікації у поліграфолога недостатньо для того щоб увійти у цю професію. В обов'язковому порядку їй необхідно налаштувати себе на специфіку поліграфологічної діяльності, і розуміти тонкощі цієї професії. Потрібно усвідомлювати, що після проходження нею цільового навчання на поліграфолога відбуватиметься поступове входження у професію, яке супроводжуватиметься постійним підняттям рівня своїх теоретичних знань у поєднанні з практичними навичками роботи на поліграфі. Інтенсивність усього масиву завдань, які постануть перед поліграфологом часто призводить до їх відмови на подальшу роботу у цій сфері діяльності. Як показує неофіційна, але загально існуюча вітчизняна практика, у професії поліграфолога залишаються тільки здібні, наполегливі і цілеспрямовані спеціалісти.

4. Неопрацьованим до кінця є питання професійного навантаження діяльності поліграфолога. Жодним документом, окрім Стандартів професійної практики Американської Поліграфологічної Асоціації, від 23.08.2019 року, не регламентовано цю важливу складову поліграфологічного процесу. Вона не має відображення і у вітчизняних чинних відомчих наказах та розроблених на їх основі інструкціях, які впорядковують поліграфологічну діяльність у конкретному виробничому процесі. Виняток становить Наказ від 04.11.2019 року № 265/131 Про затвердження Інструкції з організації та проведення поліграфологами Національного антикорупційного бюро України психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа кандидатів на адміністративні посади в Офісі Генерального прокурора, в якому Розділом II. (Порядок організації та проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа), п. 11. встановлено рекомендоване навантаження з розрахунку на одного поліграфолога, що має становити не більше двох досліджень на день та восьми на тиждень. Постійне перенавантаження поліграфолога рухає його до професійної деформації, виснаженості і

системного допущення браку у роботі. Фактично поліграфолог робить насилля над собою, що приводить до його вигорання в професії.

5. Тривалий час, а саме від 2010 року, професія поліграфолога перебувала Національному класифікаторі професій ДК 003:2010 “Класифікатор професій”, у професійному угрупованні “Інженери в галузі електроніки та телекомунікацій” і визначалася як “Експерт-поліграфолог”, що було зовсім не правильно з позиції діяльності такого спеціаліста. Поліграфологи ніколи не були, і на тепер не належать до категорії інженерів за своєю суттю, а виконання ними завдань знаходиться у площині психології та психофізіології. Позитивні зміни відбулися 25.10.2021 року, коли на обґрунтовані пропозиції ГО “Колегія поліграфологів України” разом з іншими зацікавленими міністерствами, установами та закладами пристало Міністерство економіки України і видало наказ № 810–21 “Про затвердження Зміни № 10 до Національного класифікатора ДК 003:2010”. Таким чином на сьогодні ми маємо уведено нову професійну назву роботи (посади) “Поліграфолог” (код 2490, підклас 2490 “Поліграфолог”, професійне угруповання “Професіонали, що не входять в інші класифікаційні групи” розділу 2 “Професіонали”, замість застарілої і неправильної професійної назви роботи (посади) “Експерт-поліграфолог”. Зміни в Національному класифікаторі професій дали можливість чітко виписати кваліфікаційну характеристику поліграфолога та кваліфікаційні вимоги, що висувуються до такого спеціаліста.

6. Важливим компонентом професійної компетенції поліграфолога виступає мораль. Назагал, вона слугує мірилом певного рівня розвитку, духовної зрілості людини, характеру, взаємин з іншими людьми та світом і, особливо у професії поліграфолога, де тонко відчувається межа моральності людських відносин. Систему моральних принципів уособлює етика, яка являє собою певну область знань, про мораль. Між собою мораль та етика є взаємопов'язаними поняттями, але не тотожними, бо відображають мотиви діяльності людини і зміст її життєвих цінностей з різницею у оціночному характері першого та нормативності другого. У діяльності поліграфолога морально-етичні питання становлять основу формування його професійної компетенції. У першу чергу це стосується етики спілкування поліграфолога з особою, яка у добровільному порядку виявила бажання пройти психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа, й підтвердила це письмово, власним підписом. Процес спілкування є складовою вербальної комунікації, і для професії поліграфолога вона слугує ключовим інструментарієм діяльності такого спеціаліста. Саме від ввічливого ставлення до досліджуваної особи, чіткості дикції мовлення, правильності акцентування уваги у запитаннях, надання роз'яснень не зрозумілих особі слів, понять, категорій буде залежати результативність проведеного спеціалістом дослідження. Неприпустимим у діяльності поліграфолога є підвищення тону чи голосу на досліджувану особу. Також не допустимим в його роботі є порушення ним етичних норм невербальної (нонвербальної) комунікації, яка може

проявлятися через міміку, жестикуляцію тощо. Індикатором дотримання морально-етичних норм поведінки поліграфолога у його професійній діяльності вбачається розроблення та запровадження Етичного кодексу, який слугуватиме і балансуватиме його професіоналізм із моральними якостями.

7. Професійна компетентність поліграфолога уособлює собою низку інтегрованих характеристик і особистісних якостей його як спеціаліста до яких дотно належить і конфіденційність, захист та гарантованість виконуваної ним професійної діяльності. Назагал, будь-яка професія має свої тонкощі та індивідуальності, які притаманні кожному виду діяльності. Спеціалісти конкретної профілізації, володіючи знаннями у своїй професії повинні мати захист і гарантованість від виконуваної ними роботи. Це, як правило, впорядковується правовими нормами, або ж внутрішніми циркулярами, запровадженими у конкретному виді виробничого процесу. Професія поліграфолога не є винятком, оскільки також має свої індивідуальні особливості, які виокремлюють її з поміж інших видів робіт. Завдання, виконуване поліграфологом, передбачає отримання як від ініціатора цієї процедури, так і персонально від досліджуваної особи, певної інформації, яка має конфіденційний характер і не підлягає загальному розповсюдженню, окрім винятків визначених чинним Кримінальним процесуальним законодавством України. Немаловажну роль у професії поліграфолога відіграють такі складові як захист, гарантованість, безпека усього процесу виконуваного ним завдання у питанні володіння отриманими даними та їх збереженням. Цей блок питань часто залишається поза увагою роботодавців, які використовують у своєму виробничому процесі роботу поліграфологів. Не належної уваги йому надають і приватні поліграфологи, не вбачаючи у цьому жодних чинників загроз. А даремно, оскільки може відбутися виток результатів проведених спеціалістом конкретних психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа шляхом зовнішнього несанкціонованого втручання в його електронну базу даних і потрапляння конфіденційної інформації недобросовісним конкурентам, шахраям, а бо ж іншому неблагонадійному елементу. У подальшому це буде витрактовано як недбалість спеціаліста-поліграфолога із відповідними для нього юридичними наслідками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. : станом на 4 лют. 2011 р. *Верховна Рада України* : офіц. веб-портал. 1996. № 30. Ст. 1. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
2. Аболіна Т., Надольний І. Мораль. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. – 742 с.
3. Ачкасова О. В. Семенченко А.В. Сучасні методи формування персоналу вітчизняного підприємства. Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (31 трав. – 1 черв. 2018 р.) – Харків. 2018. С. 274 – 275.
4. Бех І. Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості / І. Д. Бех // Початкова школа. – 2001. – № 12. – С. 32 – 35
5. Бралаган В.П., Гуцаленко В.Л., Здирко Н.Г. Професійна етика. Навч. посіб. – К. Центр учбової літератури, 2011. – 252 с.
6. Вендемия Д. Детекция лжи [Електронний ресурс] / Д. Вендемия – Режим доступу : <http://www.poligraf.sp.ru/dl.html>.
7. Вікіпедія: Вільна Енциклопедія (Wikipedia: The Free Encyclopedia). Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
8. Галустян О. А., Захаренко Л. М., Юрченко-Шеховцова Т. І. Особливості емоційного інтелекту спеціалістів із проведення опитування з використанням поліграфа Національної поліції України. Юридична психологія. 2019. № 1 (24). С. 74-83.
9. Гавриляк Л.С. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця // Науковий журнал “ЛОГОС. Мистецтво наукової думки”. – №3, Квітень, 2019. С. 70-73.
10. Головіна Н.І. Моральні проблеми сучасного суспільства і статус етики / Н.І. Головіна // Філософські обрії – 2017. № 38 – С. 80-88
[doi: https:// doi.org/ 0000-0003-2915-5869](https://doi.org/0000-0003-2915-5869)
11. Глушман Т. М. Моральні якості особистості як складова професійної культури фахівця // Науковий вісник УМО : Електронне видання. – К.: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2016. – Випуск 1. – Ч. 1. – 344 с.
Електрон. опт. диск [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://umo.edu.ua>; С. 54-66.
12. Дідовець І. Особливості розвитку професійної етики на сучасному етапі. Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Серія: Економіка і управління. 2015. №. 33. С. 245-253.
13. Дзвоник Г.П. Емоційна стійкість як професійна якість фахівця *Materialy // X I I mezinarodm v&decko - prakticka konference “Dny vedy – 2016”*. – Dil 15. Psychologie a sociologie. Telovychova a sport.: Praha. Publishing House “Education and Science” s.r.o – 88 stra, C.30-33
14. Емпатія: що це таке, рівні та види.

URL:<https://virgo.org.ua/index.php/psikhologiya/3046-empatiya-shcho-tse-take-rivni-i-vidi>

15. Заболотна Н.Я. Морально-етичні імперативи адвокатської діяльності: етимологія і сутність термінів/ Н.Я. Заболотна Юридичний науковий електронний журнал № 7 2020 – С. 395-398

doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/99>

16. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності; Підручник для студентів вищих навчальних закладів./ М. С. Корольчук, – К.; Ельга, Ніка-Центр, 2009. – 400 с.

17. Культура ділового спілкування: Навч. посібник/ Укл. Людмила Зубенко, Віктор Немцов – К.: ЕксОб, 2000. – 196 с.

18. Кудінова М.С. Порівняльний аналіз понять “стресостійкість” та “емоційна стійкість” // Теорія і практика сучасної психології. 2016. Вип. 1, С. 22-28 ISSN 1813-3405.

19. Куценко Д.В., «Поліграфологічна таємниця» та її гарантії у кримінальному процесі України / Д.В. Куценко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 3-2. – Т.2. – С. 142–146

20. Куценко Д.В. Невербальна комунікація в діяльності поліцейського / Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності Національної поліції та закладів вищої освіти МВС України [Текст] : матеріали II міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 23 квіт. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, М. В. Костицький та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. – С. 66 – 69

21. Куценко Д. В. Роль емпатії в професійній діяльності поліграфолога. Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності Національної поліції та закладів вищої освіти МВС України : мат-ли III Міжвідомч. наук.-практ. круглого столу (Київ, 29 квітня 2021). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 87-90.

22. Куценко Д. В. Ініціювання проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа [Текст] : метод. рек. / Куценко Д.В.– К. : Нац. акад. внутр. справ, 2019. – 52 с.

23. Лисечко М.В. Що таке емоційна стійкість і як її розвинути?/ рекомендації. Режим доступу: <https://kdpu.edu.ua/sotsialno-hromadska-diialnist/psykholohichna-sluzhba/rekomendatsii/18499-shcho-take-emotsiynastyikyist-i-yak-yiyi-rozvyynuty.html>

24. Лук’янок В. Словник іншомовних слів. Режим доступу: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=14978&action=show>.

25. Мотлях Олександр. Поліграфологія. Підручник – К. : Освіта України, 2022. 550 с. ISBN 978-617-8077-08-2

26. Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування : [моногр.] / О. І. Мотлях. – К. : Освіта України, 2012. – 394 с.

27. Мотлях О.І., Куценко Д.В., Яремчук Р.А. Психолого-правові засади застосування поліграфа у кадровому забезпеченні Національної поліції України : [Текст] : метод.рек. /Мотлях О.І., Куценко Д.В., Яремчук Р.А. – К. : Нац .акад. внутр. справ; ВД «Освіта України». 2020. – 65 с.

28. Мотлях О.І. Морально-етичні питання щодо використання інструментальної детекції в правозастосовній діяльності [Електронний ресурс] / О. І. Мотлях // Право та управління. – 2012. – № 2. – С. 324–334. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/prtup/2012_2/motlayh.pdf.

29. Мотлях О.І. Запровадження морально-етичних засад у діяльності спеціаліста-поліграфолога / О.І. Мотлях// Часопис національної академії внутрішніх справ– К. НАВС – № 1 (21) 2021 – С. 7-14.

30. Назаров О.А. Особенности привлечения к ответственности недоброчестных полиграфологов, которые используют специальные знания для помощи заинтересованным лицам в сокрытии совершенных преступлений [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

31. <http://expert-nazarov.com/detektor-lzhi-poligraf/687-osobennosti-privlecheniya-k-otvetstvennosti-nedobrochestnykh-poligrafologov-kotorye-ispolzuyut-spetsialnye-znaniya-dlya-pomoshchi-zainteresovannym-litsam-v-sokrytii-sovershennykh-prestuplenij>

32. Овсяннікова Я.О., Теоретико-методологічні підходи до аналізу понять емоційної, психологічної стресостійкості // Проблеми екстремальної та кризової психології. 2009. Вип.6, – С. 85- 94.

33. Паламарчук Л. С. Словник української мови (СУМ) // Українська мова : енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови ; ред. В. М. Русанівський [та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000.

34. Павелків Р.В., Загальна психологія. Підручник. – К.: Кондор-Видавництво, 2012. – 576 с.

35. Поліграфологія: основні терміни та поняття [Текст]: словник / за заг. Ред. д.ю.н, професора Удалової Л.Д., д.ю.н., професора Чернявського С.С., к.і.н, с.н.с. Алексєєвої-Процюк Д.О. [колектив авторів]. – К. : ТОВ «Альянт», 2022 р. – 46 с.

36. Пилипенко К.В. Емоційна стійкість як професійно важлива якість майбутнього психолога-практика / К.В. Пилипенко // Практична психологія в системі вищої освіти: теорія, результати досліджень, технології : колективна монографія / ред. проф. Н.І. Пов'якель. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 137-147

37. Професійна етика юриста : навчально-методичний посібник (у схемах) / за наук. ред. проф. В.С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. 108 с.

38. Психологічні умови та чинники формування професійної компетентності слідчих Національної поліції: [Текст] : метод. рек. / Андросюк В.Г., Волошина О.В., Малоголова О.О., Мотлях О.І. – К.: Освіта України, 2019. – 47 с.

39. Психологічний словник / автор.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова / за ред. Н. А. Побірченко. Київ, 2007. – 336 с.

40. Романюха О. Г. Деякі аспекти використання поліграфа в попередженні і виявленні протиправних діянь / О. Г. Романюха // Юридична наука та правоохоронна діяльність на рубежі тисячоліть : наук. конф., трав. 2000 р. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський юрид. ін-т МВС України, 2000. – С. 357–360.

41. Строков І. В. Правові та моральні засади застосування Нац. акад. криміналістичних засобів : [моногр.] / І. В. Строков; НАВСУ. – К. : внутр. справ України, 2003. – 324 с.

42. Тофтул М. Етика: навч. посіб. – К., Альма-матер. – 2007. С 163-172.

43. Тофтул М.Г. Сучасний словник з етики. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

44. Хавронюк М.І. Чесність і неупередженість як складові доброчесності, 06.09.2022. Режим доступу: <https://pravo.org.ua/blogs/chesnist-i-neuperedzhenist-yak-skladovi-dobrochesnosti/>.

45. Чаплак Я. В. Проблема емпатії в психології та її важливість у професійному становленні психолога. Psychological journal 15 (5). – С. 24-39